

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ
Катедра „География на туризма”

Хилда Тодорова Пешева

**БЪЛГАРСКИЯТ ТУРИЗЪМ В УСЛОВИЯТА НА ЦИКЛИЧНО РАЗВИТИЕ.
СРАВНИТЕЛНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ХОТЕЛИЕРСКИЯ СЕКТОР В
ОБЩИНИТЕ ТЕТЕВЕН И ТРОЯН**

**А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
Н А Д И С Е Р Т А Ц И Я**

за присъждане на образователна
и научна степен „доктор”

Професионално направление 4.4. Науки за земята
(География на рекреацията и туризма)

Научен ръководител: проф. д-р Галина Кръстева Рашкова

Научно жури: 1. проф. д-р Таня Петрова Парушева
2. проф. д-р Галина Кръстева Рашкова
3. доц. д.ик.н. Соня Варадинова Милева-Божанова
4. доц. д-р Ася Димитрова Пенчева
5. доц. д-р Боян Йорданов Кулов

София, 2017

Дисертационният труд е обсъден на разширено заседание на катедра „География на туризма” при Геолого-географски факултет на СУ „Св. Климент Охридски”, проведено на 03.10.2016 г. и е предложен за защита пред специализирано жури в състав: 1. проф. д-р Таня Петрова Парушева; 2. проф. д-р Галина Кръстева Рашкова ; 3. доц. д.ик.н. Соня Варадинова Милева-Божанова; 4. доц. д-р Ася Димитрова Пенчева ; 5. доц. д-р Боян Йорданов Кулов

Дисертантът е завършил докторантура с право на защита в катедра „География на туризма” на Геолого-географския факултет при Софийския университет „Св. Климент Охридски”.

Дисертационният труд се състои от: увод (7 стр.), основен текст в четири глави (общо 159 стр.), заключение (5 стр.), приложения (1020 стр.) и списък на използваната литература (6 стр.). Основният текст съдържа 53 таблици и 120 фигури.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 29.03. 2017 г. от 11 часа в зала 256 на Софийски университет „Свети Климент Охридски” на заседание на определеното жури.

Материалите по защитата са публикувани в интернет страницата на Софийския университет и са на разположение на интересувашите се в Деканата на Геолого-географския факултет, каб. 254, ет. II (северно крило) на Ректората на СУ „Св. Климент Охридски”.

СЪДЪРЖАНИЕ

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	4
II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	6
1. СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	6
Увод.....	6
ПЪРВА ГЛАВА. Състояние на туризма в условията на циклично развитие	7
Теоретически аспекти на изследването.....	7
Туризмът и цикличното развитие на икономиката.....	13
ВТОРА ГЛАВА. Условия и фактори за развитие на туризма в общините Троян и Тетевен.....	17
Туристико–географско положение и транспортна достъпност.....	17
Рекреационно–туристически ресурси.....	18
Населението	като
фактор.....	19
Административно - териториално устройство.....	19
Стопанство	на
общини.....	двете
ТРЕТА ГЛАВА. Характеристика на туризма в общините Троян и Тетевен	20
Историческо развитие на туризма в общините Троян и Тетевен.....	22
Тенденции в съвременно развитие на туризма в общините Тетевен и Троян.....	23
ЧЕТВЪРТА ГЛАВА. Анализ и оценка на финансовото състояние на избрани туристически предприятия. Практически аспекти на изследването.....	33
Заключение.....	38
III. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	43
IV. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД.....	43
Декларация за оригиналност.....	43

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

- **Актуалност и значимост на проблема**

Пазарното стопанство се характеризира с повтарящи се възходи и спадове в икономическата дейност на стопанските субекти. В теорията и практиката тази особеност се определя като цикличност, която има обективна основа. Една от фазите на цикличното развитие е кризата. Фактите показват, че в продължение на три столетия развитието на световното стопанство е съпътствано от поредица разнообразни кризи.

Цикличното развитие на съвременното пазарно стопанство се наблюдава и в дейността на предприятията в сферата на туризма. Световният туристически бизнес, в т.ч. и туристическата индустрия в България, се развиват в сложна международна социално-политическа и военна ситуация, под влиянието на последиците от финансово-икономическата криза и в постоянно усилваща се конкуренция, фактори, които водят до трайни промени и в потребителското поведение на реалните и потенциалните туристи. Това налага собствениците и мениджърите на туристическите предприятия внимателно да анализират постоянно променящите се ситуации, да се адаптират към тях и да отчитат влиянието им при разработването на своите стратегии и на конкретни планове. В тази връзка непрекъснатият финансов мониторинг на тяхната дейност и прилагането на антикризисни програми дават възможност за прогнозиране и минимизиране на неблагоприятните последици за стопанските предприятия в условията на динамично равнище на неопределеността на външната среда, несигурност и цикличност.

Изследваните в дисертационния труд Троян и Тетевен са планински общини от област Ловеч, чиито територии са разположени в две физикогеографски области на България - Предбалкан и Стара планина. Местните жители и предприемачи традиционно са с огромно желание за развитие на туризма в различни направления. Икономическият растеж на туризма в страната и на отделните общини предполага и успешно управление на бизнеса на равнище туристическо предприятие при отчитане влиянието на различните външни и вътрешни фактори. Добрият мениджмънт означава ефективно управление на дейността чрез използване на система от финансови и нефинансови показатели. По този начин може да се постигне успешно развитие на предприятията, а оттам и на икономиката на страната. Важно значение за повишаване на привлекателността и имиджа на туристически предприятия има не само атрактивността, качеството и конкурентоспособността на предлаганите от тях продукти и услуги, но и тяхното добро финансово състояние и стабилност.

Посоченото до тук определя **актуалността** на въпроса за финансовата стабилност на предприятията от сферата на туризма и по-конкретно на хотелиерския сектор в условията на циклично развитие на българския туризъм. Финансовата стабилност се разглежда от позицията на икономическия анализ на дейността на избрани предприятия от сферата на хотелиерството в общините Троян и Тетевен.

- **Обект и предмет на изследването**

Обект на изследване на дисертационния труд са 12 туристически предприятия от хотелиерския сектор в общините Троян и Тетевен.

Предметът на изследване са ресурсите и финансово-икономическите показатели за дейността на туристическите предприятия от хотелиерския сектор в общините Троян и Тетевен в условията на циклично развитие на икономиката.

• **Цел и задачи на изследването**

Основната цел на дисертационния труд е да се изследват външните и вътрешните фактори, които влияят върху динамиката на икономическата активност на избраните туристически предприятия и представи модел за сравнителен анализ на тяхната производствено-търговска дейност.

За реализиране на формулираната цел са поставени **следните конкретни изследователски задачи**:

1. Анализ на теории и теоретични школи за същността, класификацията и причините за цикличното развитие на икономиката, в т.ч. и на туризма.
2. Анализ и оценка на условията и факторите за развитие на туризма в общините Троян и Тетевен.
3. Анализ и оценка на развитието на туризма в двете общини.
4. Изследване на деловата активност на избрани предприятия в сферата на хотелиерството в общините Троян и Тетевен чрез финансов анализ на тяхната дейност.

• **Изследователска теза**

Основната теза в дисертацията е, че независимо от различната динамика и присъщия специфичен начин на развитие на всеки конкретен стопански субект, предприятията в сферата на туризма се развиват циклично съобразно фазите на общия икономически цикъл на страната.

• **Изследователски инструментариум и ограничения**

Изследователският инструментариум, използван при разработването на дисертацията включва редица методи и подходи.

В основата на методологията на разработването на дисертацията е *системният подход*. По-конкретно изследването в дисертационния труд кореспондира с постановката, че икономиката е сложна система, в която най-малкият структурен елемент е предприятието. В този смисъл при проучването и анализа на икономическата активност на избраните туристически предприятия са взети под внимание връзките на стопанските субекти с микро-средата и макро-средата, и позитивното и негативното въздействие на тази среда върху дейността на стопанските субекти.

Методическият инструментариум включва емпирични методи, дедуктивен метод, методите анализ и синтез, математико-статистически методи, дескриптивни методи, икономически методи.

В процеса на разработване на дисертацията се очертаха **следните трудности и ограничения**:

1. Липсата на единна система за туристическа информация лишава изследването от пълни и достоверни данни за реалния брой на посетителите в хотелите и респективно за действителните приходи от продажби на хотелиерските услуги. Информацията за ръста на туризма се дава спрямо предходната година (тримесечие, полугодие), а не спрямо няколко предходни базисни години, за да се определи

дългосрочна тенденция. Освен това няма достъпна публична информация за данъчните плащания на бизнеса в държавния бюджет, за да се открие приносът и влиянието на туризма за социалното и икономическото развитие на страната.

2. Нежелание на мениджъри и собственици на хотелиерските предприятия, както и на служители от данъчните служби да предоставят информация.

3. Независимо от позитивния заряд на информацията в счетоводните баланси на проучваните предприятия, данните в тях нямат стопроцентово влияние върху финансовия анализ. Ограниченото им въздействие при изследването произтича от тяхната статичност във времето между два баланса. Тези ограничения в дисертационния труд до известна степен се преодоляват с помощта на анализа на отчетите за приходите и разходите на конкретните хотелиерски предприятия.

• **Информационно осигуряване**

Източниците на използваната информация за състоянието на хотелиерските предприятия и отрасъл туризъм в общините Троян и Тетевен са данните от Националния статистически институт, официалните сайтовете на двете общини, данните от Търговския регистър за финансовите отчети на анализиранията местата за настаняване, одиторските доклади, публикациите в електронните и печатните медии.

II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Структурата на дисертацията съчетава нейния предмет, обект, изследователски цели и задачи. Тя отразява цялостния подход към изследването и включва: увод, четири глави и заключение (общ обем 180 стр., от които: 2 стр. съдържание, 172 стр. изложение, 6 стр. използвана литература, включваща 166 заглавия, към дисертацията са включени 1020 стр. приложения (финансовите отчети на разгледаните туристически предприятия за периода 2007 – 2014 г.). Основният текст е илюстриран от 53 таблици и 120 фигури.

2. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

Освен посочените компоненти в общата характеристика на дисертационния труд, в увода са разгледани индикаторите за вероятното настъпване на кризи в туристическото предприятие и факторите, които са движещата сила за възникването и действието на кризите, свързани с външната и вътрешната среда на стопанския субект.

Външните фактори за кризи са международни (цикличното развитие на икономиките, интернационализацията на търговията, надмощието на транснационалните компании, ожесточената международна конкуренция, дерегулацията на пазара на труда, трансграничното замърсяване на околната среда и

унищожаването на биоразнообразието в световен мащаб и др.) и национални (политически, икономически, социално-културни, технологични, природни). По своята природа това са фактори, които се променят, предпоставят висока степен на неопределеност и имайки задължителен характер дълбоко засягат дейността на стопанските субекти. Външните фактори не са непосредствена причина за нарушаване на финансовата устойчивост и възникването на циклични кризи в деловата активност на конкретно предприятие. Но субектите, собственици или управляващи дадено туристическо предприятие, на базата на периодичната външна информация за динамиката на икономическата среда, трябва да извършват постоянен финансово-икономически анализ и да реагират адекватно на всички изменения.

Следва да се подчертае, че предприятието пряко взаимодейства с много елементи от микро-средата (банки, застрахователни дружества, инвеститори, доставчици, посредници, потребители, общински власти, данъчна администрация и др.) и трябва да заема активна позиция, за да елиминира редица обстоятелства, предизвикващи дестабилизация и кризи.

Основните вътрешни фактори, преобладаваща част от които имат субективен характер, са в рамките на конкретното туристическо предприятие, т.е. те са следствие от ефектите на неговата работа. Стопанският субект може да е в състояние на криза в резултат на причини от управленско-организационно, производствено-търговско, финансово-инвестиционно, технологично и т.н. естество. По-конкретно вътрешните причини с негативни търговско-производствени и финансови ефекти са следните:

- неправилна маркетингова политика и неправилно или недостатъчно използване на природните и антропогенните ресурси;
- намалена конкурентоспособност в резултат на лошото качество на услугите;
- завишено равнище на ресурсоемкост на услугите и продуктите; повишаване на себестойността на услуги;
- несъответствие на организационната структура на предприятието с неговите цели; непрофесионално управление; занижена мотивация в управленския екип и в персонала;
- присвояване на средства и незаконно забогатяване на управленския екип и персонала; отсъствие на финансова отговорност и занижен финансово-счетоводен контрол;
- увеличаване на проблемите с натовареността на основните средства; липса на диверсификация на туристическите продукти; неконкурентоспособни цени на услугите;
- ниска рентабилност на използваните активи на предприятието; недостатъчен обем на оборотни средства и др.

ПЪРВА ГЛАВА. СЪСТОЯНИЕ НА ТУРИЗМА В УСЛОВИЯТА НА ЦИКЛИЧНО РАЗВИТИЕ

Теоретически аспекти на изследването

Икономическата система е развиваща се система. Еволюцията е една от нейните основни характеристики, предизвикваща качествени и количествени промени. Основна предпоставка за възходящото развитие на икономическата система е стремежът към равновесие, за каквото се счита съчетанието от прираст на крайния продукт, стабилни цени и пълна заетост. Това състояние обаче е много динамично и зависи от редица фактори: потребление, производство, инвестиции и др., поради което то трудно може да се запази за продължителен период. В последните десетилетия е характерен небивал технологичен прогрес, движение на огромни потоци от стоки и

капитали, разширяване на пазарите, засилване на глобализацията. Едновременно с позитивните промени се наблюдават и дълбоки сътресения - икономическа нестабилност, забавяне темпа на растеж или спад, увеличение на цените на определени фактори за производство, нарастване на безработицата, намаляване на работните заплати и т.н.

Икономическата наука е установила, че за последните столетия в колебанията на икономиката се наблюдава цикличност. Това дава основание в теорията да се говори за икономически цикли. Икономическите цикли са периодично повтарящи се един след друг подеми и спадове на равнището на икономическата активност, които имат пулсиращ характер.

В рамките на общата икономическа теория съществуват различни обяснения за цикличността – някои учени само описват външните им форми на проявление, други правят анализ на същността на протичащите явления и процеси. Най-известните учени, с принос към теорията за икономическите цикли, носещи и техните имена са руснакът Николай Кондратиев, американците Саймън Кузнец и Джон Кичън, и французинът Клемент Жуглар. Периодите на установените от тях цикли са следните:

Таблица 1

Икономически цикли и техните периоди

Икономически цикъл	Период
Цикъл на Кондратиев	45 – 60 години
Цикъл на Кузнец	15 – 25 години
Цикъл на Жуглар	7- 11 години
Цикъл на Кичън	3 – 4 години

Кондратиев¹ изследва два и половина икономически цикли и определя по следния начин техните граници:

- I цикъл: (повишаваща вълна - от края на 1780 г. и началото на 1790 г. до 1810 г. – 1817 г.; понижаваща вълна - от 1810 г.- 1817 г. до 1844 г. – 1851 г.)
- II цикъл: (повишаваща вълна - от 1844 г. – 1851 г. до 1870 г. – 1875 г. ;(понижаваща вълна - от 1870 г. – 1875 г. до 1890 г. – 1896 г.
- III цикъл: (повишаваща вълна - от 1890 г. – 1895 г. до 1914 г. – 1920 г.; (понижаваща вълна - от 1914 г. – 1920 г. до 1939 г. – 1945 г.

Практическият опит показва, че независимо от отминалите икономически цикли, с голяма степен на достоверност може да се прогнозира тяхната последователност². Като се използва методът на екстраполация прогнозирането на следващите цикли на Кондратиев е следното:

- IV цикъл: (повишаваща вълна - от 1939 г. – 1945 г. до 1967 г. – 1973 г.;(понижаваща вълна - от 1967 г. – 1973 г. до 1982 г. – 1985 г.);
- V цикъл: (повишаваща вълна - от 1982 г. – 1985 г. до 2002 г. – 2004 г.; понижаваща вълна - от 2002 г. – 2004 г. до 2017 г. – 2024 г.

В своята теория руският изследовател доказва, че колебанията са резултат на закономерностите на напредък на технологиите, те не възникват случайно и са характерни за всички страни, независимо от равнището на тяхното икономическо развитие. В графичен вид циклите на Кондратиев са следните (фиг.1):

¹ Кондратиев Н. Большие циклы конъюнктуры, Избр. соч. М., Экономика, 1993.

² Рашкова, Г. Кризите: симптоми, прогнози, рискове. Модели на финансовото антикризисно управление на туристическата фирма. С., 2014, с.28-29

Фиг. 1 Вълни на Кондратиев (по списание „World Economy“)

Икономическият цикъл на Кузнец³ е съставен от 3 фази:

I фаза – оживление на икономиката след депресия – от 3 до 6 години;

II фаза – стабилен растеж при пълна трудова заетост – от 7 до 11 години;

III фаза – депресия, съпроводена с голяма безработица – от 4 до 7 години.

Според американския учен основните фактори и процеси, които влияят върху икономическите цикли са натрупването на капитала и увеличаване на инвестициите, техническите и технологични изменения и увеличаването на производителността на труда, демографските изменения и влиянието им върху националния доход.

Въз основа на изследванията си френският икономист Клемент Жуглар определя икономически цикли с продължителност между 7 и 11 години. Той свързва циклите с необходимостта непрекъснато да се обновява т. нар. активна част на основния капитал (съоръжения, транспортни средства, стопански инвентар), т. е. цикличността е в пряка връзка с периодичността на инвестиционните процеси.⁴ Поради тази причина циклите на френския учен се наричат „промишлени“ или „бизнесцикли“, а в съвременността поредицата от кризи през 1971 г., 1982 г., 1991 г., 2001 г., 2008 г., потвърждава актуалността на неговата периодизация.

Американският икономист Джон Кичън⁵, анализирайки статистически данни за развитието на икономиките на САЩ и Великобритания за периода от 1890 г. до 1922 г. стига до извода, че съществуват краткосрочни икономически цикли с продължителност от 2-3 до 4 години. Той изследва паричното обръщение и по-конкретно динамиката на цената на златото и промените в световните запаси от злато, затова краткосрочните цикли на Кичън се наричат „цикли на запасите“.

Под влияние на постулатите на Д. М. Кейнс американският учен Елвин Харви Хансен⁶ дава своя принос в развиване на теорията на икономическата динамика и управлението на макроикономиката на САЩ в периода 1936 г. – 1965 г. Анализирайки статистически данни на икономиката на страната си, Хансен определя четири модела за циклични колебания и причините за тях:

³ Kuznets A. Secular Movements in Production and Prices, Boston, 1930

⁴ Рашкова, Г. Кризите: симптоми, прогнози, рискове. Модели на финансовото антикризисно управление на туристическата фирма. С., 2014, с.31

⁵ Kitchin J. Cycles and Trends in Economic Factors. – Review of Economic Statistics, January, 1923 preliminary Vol. V.

⁶ Hansen, A. H. Business Cycles and National Income. W.W. Norton. New York, 1951

- малки цикли (от 2 до 9 години), възникнали вследствие на несъразмерното възобновяване на оборотния капитал, вложен в материалните запаси;
- големи цикли (от 6 до 13 години), възникнали от неравномерни вложения на основния капитал;
- строителни цикли (от 16 до 20 години), възникнали от увеличаването на цените на новите жилища и/или наемите, следва бум на инвестициите в строителството, след което свръхпроизводство и спад в строителния сектор;
- вековни цикли (от 50 до 100 години), които са следствие от съществени промени в технологията на производство.

Главните елементи на цикличното развитие и икономистите с решаващ принос за тяхното изследване според американския учен са: неустойчивост в обема на инвестициите и нейното значение (Туган –Барановски, Робертсън, Касъл, Шпитхоф); пределна ефективност на инвестициите (Виксел, Кейнс); ръст на населението, разширяване на територията, природните ресурси и техниката, като детерминанти на инвестиционния процес (Шпиткоф, Харод); скокообразен характер на инвестициите в сферата на иновациите (Шумпетер); продължителен период на производство на основния капитал и принцип на акселератора (Пигу, Кларк); структура на икономиката и начални импулси на циклично развитие (Пигу, Виксел); мултипликатор на инвестициите и функция на потреблението (Кейнс); взаимовръзка между икономическите променливи (Гинбертер, Фриш, Самуелсън, Хикс).

Основната цел в изследванията на Кейнс⁷ и на неговите последователи е да се намали ефектът на кризата в икономическото развитие чрез намесата на държавата върху инвестиционния процес: създаване на данъчни облекчения за стимулиране на инвестициите, увеличаване на социалните ангажименти, национализиране на изпаднали в криза стопански субекти, кредитиране на частни предприемачи и др. Мерките, които се предлагат са в сферата на обращението и преразпределението на доходите, без да се намесва държавата в отношенията на собственост.

Последователите на класиците А. Смит, Д. Рикардо, Дж. Мил в икономическата наука развиват неокласическата теория през втората половина на 19 век, която се възприема за начало на съвременната икономика. По нея работят редица школи: кеймбриджка школа (А. Маршал, А. Пигу и др.), австрийска (Бьом-Баверк), математическа (Л. Валрас), американска (Дж. Б. Кларк), както и икономистите – Парето, Виксел, Р. Солоу, М. Браун и др. Неокласиците използват микроикономическия подход и въвеждат понятията търсене, предлагане, крайна цена, маржиналност, полезност и икономическо равновесие. Те си поставят за задача да решат макроикономическите проблеми и държавното регулиране. Предлаганият от тях модел за икономически растеж в дългосрочен план е свързан с установяване на стабилна парична система, капитални вложения, природни ресурси, труд и технически прогрес, което не зависи само от квалификацията на работната сила, но и от организацията на производство. Цикличните колебания според тях се дължат на измененията в търсенето на труд (А. Пигу). Неокласиците смятат, че държавата трябва да се намесва в регулирането на икономиката само при парично–кредитната система, при решаване на социални проблеми, въпроси, свързани с използването на природните ресурси (А. Пигу), контрол на цените и обема на производство в случаите на засилен монополизъм и чрез субсидии и данъци, като косвен начин на намеса.

⁷ Keynes, J. M. The General Theory of Employment, Interest and Money Macmillan Cambridge University Press, for Royal Economic Society, 1936

В средата на 50-те години на 20 век група икономисти начело с американският учен П. Самуелсън⁸ работи по обединяването на неокласическата микроикономика с кейнсианската макроикономика и създава ново направление в икономиката, наречено неокласически синтез.

Друго течение в съвременната икономическа наука е неолиберализмът. Представителите му смятат, че икономиката се саморегулира автоматично и трябва да се намалява държавното регулиране, освен в случаите когато: държавата трябва да формира пазара в неразвитите икономики и икономиките в преход; държавата трябва да прилага антимонополна политика, когато дадени икономически субекти накърняват националните интереси; държавата трябва да се намесва в пазара на труда т. е. да има действаща социална политика.

Представителят на неолиберализма Фридрих Хайек⁹ смята, че причина за цикличното развитие са непредвидените изменения в паричното предлагане, от където са и колебанията в лихвените проценти на кредитните ресурси, които влияят основно на производствените процеси. По време на икономически подем се извършва „принудително спестяване“, стимулирано от кредитната експанзия, което увеличава запасите от капитал над желаните размери.

Днес последователите на това течение се обединяват около следните основни идеи:

- Пазарът възниква спонтанно. Той е израз на вродения, естествен и предопределен икономически ред. Пазарната икономика се развива като следва вътрешната си логика, затова тя е независима и неуправляема от държавните институции.
- Пазарът е саморегулираща се система, която притежава вътрешна устойчивост и възможности за осигуряване на непрекъснат икономически растеж, вследствие на свободната конкуренция. Държавата не трябва да се намесва, защото правителственият контрол води до бюрокрация и корупция. При кризисни ситуации пазарът разполага с необходимите механизми за възстановяване на равновесието в икономическата система.
- Пазарът е в центъра на успешно развиващата се икономика. Той осигурява свобода на потребителите и производителите, подпомага прогреса и утвърждава демокрацията в световен мащаб.
- По своята същност пазарът излиза от границите на една държава и става глобален. Премахването на финансовите и търговските бариери води до увеличаване избора на потребителите и нарастване на глобалното благо.

Разликата в антикризисната политика между двете основни икономически теории – неолибералната и неокейнсианската е показана в таблица 2:

Таблица 2

Антикризисна политика при неолибералната и неокейнсианската теория

Неолиберална теория	Неокейнсианска теория
Тотална приватизация	Смесена икономика с доминиращ частен сектор
Пазар без държава	Пазар и държава
Пазарът е по природа стабилен	Пазарът е по природа нестабилен
Частният сектор сам излиза от всякаква рецесия	Не е възможно излизане от значима рецесия без активно участие от

⁸ Samuelson, P. A. Economics: An Introductory Analysis, 1948. ISBN 0-07-074741-5

⁹ Hayek, F.A. Prices and Production, London: Routledge, 1931

	държавата
Рестриктивна политика по време на рецесия	Стимулираща политика по време на рецесия
Цели на икономическата политика: бюджетен излишък, финансова стабилност	Цели на икономическата политика: заетост, доходи, сигурност
Резултат: задълбочаване на кризата и по – трудно излизане от нея	Резултат: смекчаване на кризата и по – лесно излизане от нея

Установено е, че бизнес - цикълът има 4 основни фази:

1. Фаза на криза (спад). Кризата е основна фаза на цикъла; започва постепенно, в определени сектори на икономиката, като постепенно обхваща цялата система. Признак за кризата са влошените условия за реализация, поради нарушено пазарно равновесие. Има два варианта: криза на свръхпроизводство и криза на недостатъчното производство (дефицит).

2. Фаза на депресия (рецесия). Тя се характеризира с това, че производството е достигнало най-ниската си точка; не се развива, но и не пада повече. Цените на стоките също са преустановили спадането си. Търговията се реализира слабо, стоките започват да намаляват. Ниските цени принуждават производителите да търсят начини чрез ново оборудване и модернизация за снижаване на производствените разходи, което поддържа високото търсене на паричен капитал (лихвения процент е още висок). Депресията подготвя условията за преминаване към следващата фаза на икономическия цикъл.

3. Фаза на оживление (експанзия). Започва оттам, където модернизацията е извършена най-бързо, като обхваща последователно отраслите на стопанството. През тази фаза безработицата намалява, доходите нарастват, съвкупното търсене расте и стоките лесно се продават, производството се развива, лихвеният процент спада, процесът на инвестиране се засилва. Цялото стопанство се оживява.

4. Фаза на подем (бум). За нея е характерно интензивно развитие на производството, което за кратък срок достига и надвишава равнището на предходния цикъл. Заетостта бележи най-високи проценти; доходите са най-високи, лихвеният процент е най-нисък, кредитите се използват масово при относително постоянен лихвен процент. Развива се и търговията на кредит и всичко това създава условия за зараждане на ново свръхпроизводство, тъй като съвкупното предлагане постепенно настига и дори изпреварва съвкупното търсене. Така в недрата на икономическия подем се зараждат условията за нова криза и за начало на нов бизнес-цикъл. Производството достига и надминава предкризисното си равнище.

Много често стопанският цикъл се преплита с особен вид кризи, известни като структурни. В зависимост от обхвата те се обособяват в три групи:

I група – кризи на отрасловата структура на производството.

II група – кризи на национално-стопанската структура, които засягат структурата на националното стопанство.

III група – кризи на външно-икономическите отношения.

Туризмът и цикличното развитие на икономиката

Наред с природните сътресения и тероризмът световната икономическа криза от 2008 г. се отрази и на туристическия отрасъл, един от най-бързо развиващите се отрасли в света. Броят на туристическите посещения **в световен мащаб** спадна до 880 милиона през 2009 г. Намалението е с 4,3 % спрямо 2008 г., която за световната икономика е кризисна, но за туризма завърши с ръст от 2 %, при 6 % за

предшестващата благоприятна 2007 г. и 10 % ръст за най-благоприятната за неговото развитие от началото на века 2004 г.¹⁰.

Според проф. Анна Александрова¹¹ от Московския университет „М. В. Ломоносов“ международният туризъм се намира постоянно в режим на колебливо движение със сложна структура. Това циклично развитие в международния туризъм е разделено на отделни трептения с периоди 2-5 г., 6-11 г. и 13-20 г., които тясно си взаимодействат, преплитат се и се припокриват един друг.

В България финансова криза се наблюдава в края на XIX и началото на XX век. Причина за финансовата криза тогава стават големите разходи на държавата по строителството на жп линии, влошаването на търговския баланс вследствие на продължаващата аграрна криза в Европа. В края на XIX в. задълженията на държавата нарастват на 99 166 897 златни лева.

В периода 1945 – 1989 г. у нас се счита, че социалната икономика благодарение на централизираното планиране е невъзможно да изпадне в кризисно състояние. Забавеното икономическо развитие през отделни периоди се оставя без внимание, или се обяснява с влошени международни условия, неплодородни години за селското стопанство, поредна реорганизация, въвеждане на нов икономически механизъм и др.

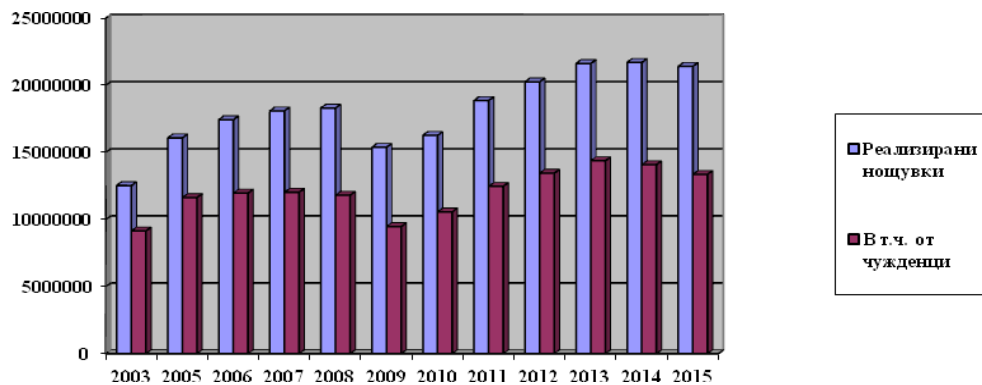
От 1989 г. страната навлезе в дълбока структурна криза, когато прирастът на националния доход започва да спада. Почти двойно спада и обемът на външно-търговския оборот. Икономиката изпада в състояние на стагфлация, тъй като спадът в заетостта на производството се съпътства с тежко инфлационно бреме. Либерализацията на цените превърна инфлацията от скрита в открита.

Икономическата криза в страната ни след 2009 г. е резултат от влиянието на световната криза и се проявява като криза на свитото потребителско търсене. Секторите, които първи са обхванати от нея са пазарът на недвижимите имоти и строителството. Кризата постепенно се задълбочава и обхваща всички сектори на стопанския живот през следващите години. Настъпилите финансови усложнения **в туристическия сектор** имаха различни източници. Например, прекомерното застрояване на туристическите зони в България оказва негативно влияние върху развитието на бранша. Това доведе до нарушаване на екосистемата, до отлив на туристи и спад на продажбите, до намаляване на цените и на паричните постъпления както за туристическите предприятия, така и за държавния бюджет. Също така обявяваните продажби на много хотели в българските курорти, чиито собственици се надяваха по този начин да възвърнат макар и част от направените инвестиции, потвърдиха тенденцията за фалити на туристически предприятия.

В туризма засегнати са преди всичко хотелиерите и туроператорите. Общият брой на реализираните нощувки в страната в местата за настаняване през 2009 г. намалява с 2 923 000 (16 %) до 15 372 400 в сравнение с 2008 година. (фиг.2).

¹⁰ Нешков, М., Св. Ракаджийска. Кризи в туризма и възможности за противодействие. Сб. доклади на научна конференция, Наука и икономика, Варна, 2010, с. 67-92

¹¹ Александрова, А. Цикли и вълни в динамиката на световния туризъм, ст. в сборник „Туризмът в епохата на трансформация“, изд. „Наука и икономика“, Икономически университет – Варна, 2015, с. 20

Фиг. 2 Реализирани нощувки в местата за настаняване в България (по данни на НСИ)

От графиката се вижда, че и броят на реализираните нощувки от чужденци намалява след 2008 година. През 2009 г. броят на посещенията на чужди граждани в България са 7 872 800, което е с 7.7% по-малко отколкото през 2008 г. А броят на реализираните нощувки от чужденци в средствата за подслон и местата за настаняване през 2009 г. намалява с 19.7% спрямо предходната година. От 2010 г. следва период на нарастването им, което потвърждава тезата за цикличното развитие на туристическия отрасъл. Независимо от минималния ръст още не могат да се достигнат показателите на българския туризъм от преди кризисния период. По данни на Евростат¹² за 2015 г. в Европа продължава тенденцията към възстановяване на туристическия сектор след срива от 2008-2009 г. Броят на нощувките на чуждестранните гости в ЕС е нараснал с 3,2% за година, като особено висок е в Източна и Централна Европа, **но в България е отчетен спад**: Ирландия – 30,1 %; Черна гора – 19,9 %; Румъния - 18,5 %; Сърбия - 15,8%; Македония - 13,4 %; Швеция - 9,6 %; Норвегия - 8,0 %; Словения - 7,8 %; Хърватия - 7,6%; Холандия - 7,1 %; Чехия - 5,9 %; Полша - 5,9 %; Германия - 5,6 %; Дания – 4,8 %; Кипър - 3,7 %; Исландия - 3,6 %; Унгария - 2,9 %; Австрия - 2,8 %; Франция - 1,9 %; Италия - 1,8 %; Португалия - 1,6 %; Гърция - 1,6 %; Малта - 1,4 %; Латвия (-0,1 %); Литва (-0,8 %); Финландия (-3,2 %); Естония (-3,8 %); **България (-5,2 %)**; Лихтенщайн (-15,6 %). (Капитал Daily, 11 април 2016 г.; източник Евростат).

За негативните кризисни явления в туризма има както обективни, така и субективни причини. Част от тях са липса на единна национална концепция за развитието на туризма и адекватна държавна политика, както по отношение на законодателната рамка и нормативната уредба, така и по отношение на икономическите механизми за стимулиране и контрол; стремеж за легализиране произхода на капитала и на сивия сектор в икономиката; желанието на много собственици и мениджъри да реализират високи и бързи печалби, което води до погрешни оценки на разходите, на пазарните възможности, създава проблеми с продажбите и до загуба на пари.

По същество това означава неефективно използване на ресурсите, т.е. субективните действия влизат в противоречие с един от основните обективни икономически закони, който отразява целите на развитието на всяка икономическа система, както на макроравнище, така и на микроравнище, а именно необходимостта от рационално използване на ресурсите в условията на тяхната ограниченост.

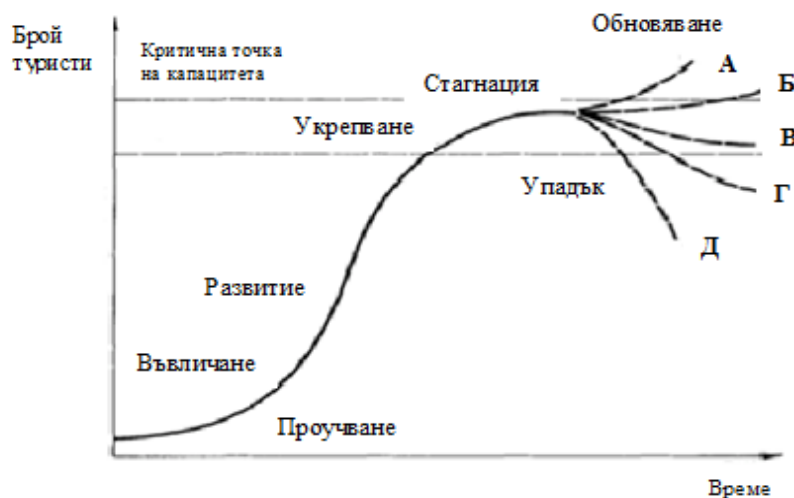
Към обективните причини, които оказват влияние върху развитието и на туризма и обуславят стопанските кризи са именно цикличните колебания в икономиката, т.е. съществуването на периоди на подем, но и на рязък спад, както и периоди на застой и на регрес.

¹² <http://k2kcapital.com/> в-к *Капитал Daily*, 11 април 2016 г.

Цикличност се наблюдава и при развитието на **туристическите дестинации**. За успеха или провала на една дестинация допринасят редица фактори. Прекомерното популяризиране на дестинацията, при липса на мероприятия за осигуряване, поддържане или повишаване на нивото на качество на средата, води до загуба на привлекателност. Липсата на инвестиции, от друга страна, влошава в допълнителна степен състоянието на физическите ѝ компоненти. Сред първите симптоми за негативна промяна в пазарната позиция на дестинацията е оттеглянето на платежоспособните потребители и завладяването ѝ от такива със средни доходи и евентуално от слабо платежоспособни туристи. Новите технологии, използвани в строителството и въздушния транспорт, първоначално допринасящи за бързия ръст на дестинацията, в един следващ момент засягат необратимо социалната и природната среда, с което намаляват привлекателните черти на дестинацията.

Една от теориите за „възхода и провала“ на дестинациите обвързва популярността на дестинацията с личностните характеристики на туристите¹³. Съзателят на тази теория С. Плог (1972) хипотетично приема, че туристите могат да бъдат класифицирани от **психоцентрици до алоцентрици** според техните личностни качества. Индивидите психоцентрици имат голяма потребност от сигурност и увереност или от проверка на това, което се очаква да приемат за истина. В другата крайност е заемащата от алоцентриците позиция. Те се нуждаят в голяма степен от разнообразие и нови усещания.

Най-известният от пространствените модели за развитие на туризма е моделът на жизнения цикъл на туристическата дестинация на Butler¹⁴ от 1980 г. (фиг. 3)

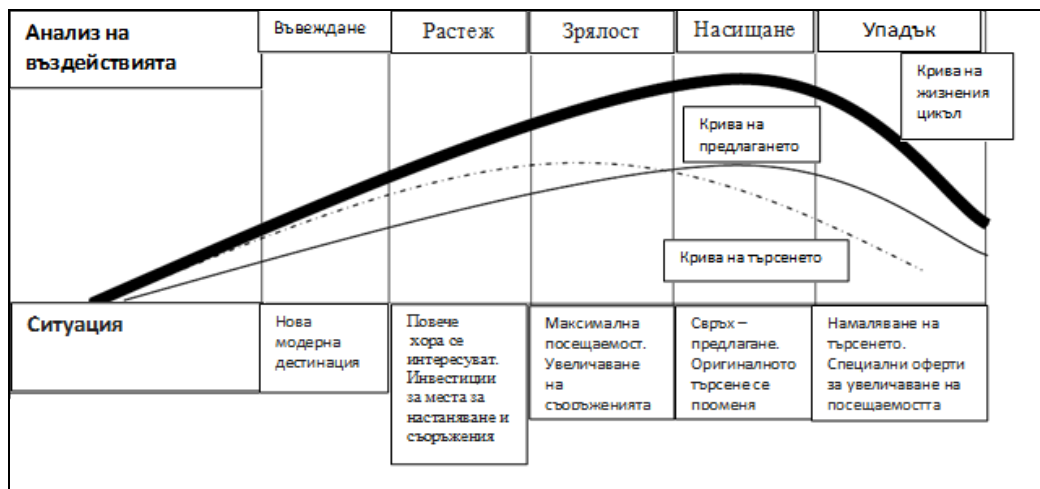
Фиг. 3 Модел на Бътлър за жизнения цикъл на туристическите дестинации (1980 г.)

Същественото при него е, че е съставен от шест последователни стадия, характеризиращи еволюцията на туристическата дестинация. Става въпрос за стадиите проучване, въвличане, развитие, укрепване, стагнация, упадък и обновяване. Показателите, с които се определя преходът от един стадий към друг, се отнасят за изменението в броя на туристическите пристигания, състоянието на природната среда и туристическата инфраструктура и отношението на местното население към туристите.

¹³ Plog, S. Why Destination Area Rise and Fall in Popularity. – Travel Research Association, October 10, 1972.

¹⁴ Butler, R. The concept of a tourist area cycle of evolution: implications for management of resources (Canadian Geographer, 1990, V. 24.№1)

Подобна е класификацията на Buhalis¹⁵ (2000) за жизнения цикъл на туристическата дестинация, представена в научния му труд „Маркетинг на конкурентната туристическа дестинация на бъдещето“ (фиг. 4).

Фиг. 4 Модел на Бухалис за жизнения цикъл на туристическите дестинации (2000 г.)

С принос към теорията за жизнения цикъл на туристическите дестинации са Соопер¹⁶ (1997), Андриотис¹⁷ (2000) и др.

Не съществува правило, според което всяка една дестинация трябва да премине през всеки един от етапите. Напротив, много от дестинациите в своето развитие не преодоляват първи стадий. Много възможно е една дестинация да прескочи стадий и от проучване да премине към укрепване или при поява на признаци за настъпване на стагнация да започне репозициониране на продукта, респективно на дестинацията, с цел тя да бъде спасена.

Туристическите центрове са доста динамични формирования, променящи се с течение на времето. Продължителността на жизнените им цикли и всеки стадий се различават в същата степен, както и самите дестинации. Транспортната достъпност, държавната политика в областта на туризма, наличието или отсъствието на дестинации-конкуренти, тези и други фактори могат да подпомогнат за ускоряването или обратно - забавянето на преминаването през различни стадии от цикъла.

Познаването на особеностите и характерните черти, с които се отличава всеки един от стадиите дава възможност на планиращите организации и субекти, независимо дали се касае за държавни или частни структури, да отстранят и преодолеят проблеми, свързани с масовия характер на туристопотоците, като едновременно осигурят и непрекъснато успешно развитие на дестинацията.

Съществуват многобройни рискове и неопределеност в стопанското развитие на туристическите фирми, като градивен елемент на дестинациите. Цикличното развитие, поставя актуалния въпрос за необходимостта от разработване на система от антикризисни мерки във всеки стопански субект. Собствениците и мениджърите често подценяват факта, че кризите могат да възникнат внезапно, вследствие на външните фактори, независимо от добрите финансови показатели от дейността на фирмите им.

¹⁵ Buhalis, D. Marketing the competitive destination of the future // Tourism Management, 21, 2000

¹⁶ Cooper, C. The Contribution of Life-Cycle Analysis and Strategic Planning to Sustainable Tourism. "Tourism, Development and Growth", New York, 1997

¹⁷ Андриотис, К. Local community perceptions of tourism as a development tool: the Island of Crete. Dissertation thesis, Bournemouth University, 2000

Антикризистното управление трябва да е част от общата стратегия на предприятията. Когато предприятията имат предварително подготвени антикризисни програми не действат хаотично по време на криза, а дори могат да се възползват от конкретни ситуации. Тези програми съдействат за предвиждането на последиците от слабите страни на предприятието, подобряването на работата в екип, усъвършенстване качествата на отделните видове персонал, формиране на навици за бързи, адекватни действия. Задачите на антикризисното управление са свързани с навременното диагностициране на предкризисното финансово–икономическо състояние на стопанския субект; възстановяване на неговата платежоспособност; осигуряване на финансовата му устойчивост; избягване на фалити; намаляване на отрицателните последици от кризата.

На основата на анализа в тази глава от дисертационния труд са направени следните обобщения:

1. В научната литература има различни теории и теоретични школи за същността, причините и формите на цикличното развитие и би могло да се каже, че неговата природа не е изучена напълно. Но всички учени от 18 век и до днес в една или друга степен признават съществуването на амплитуди на колебания в икономическата активност на всички равнища. Наличието на цикличното развитие означава, че дори при най-благоприятните прогнози икономическият растеж може да се смени с криза и рецесия и за да се преодолеят негативните им влияния са необходими своевременни адекватни решения и действия.

2. С термина „цикъл” се разкриват процесите и явленията, които за определен отрязък от време извършват кръгообразното си развитие. В условията на неравномерната динамика на икономическата активност периодичното повтаряне на фази/етапи (с различен брой и наименования, но сходни по своята същност) е характерно не само за цялата икономика, но и за отделни отрасли, и за предприятията като базисни елементи на стопанската система. В този смисъл са налице проблемни области, които са обект на изследване на различни равнища: циклично развитие на икономиката, в т.ч. и т. нар. делови цикли; циклично развитие на отрасли; циклично развитие на туристически дестинации; циклично развитие на предприятия.

В рамките на цикъла на икономическата активност на различните субекти най-неблагоприятната фаза е кризата, но едновременно тя предоставя възможности за еволюция и начало на нови цикли.

3. Факторите, които влияят върху цикличното развитие имат различна природа.

На равнище стопанска организация вътрешните фактори са с управленско-организационен, производствено-търговски, технологичен и финансово-инвестиционен характер. В голяма степен от собствениците и мениджърите на туристическите предприятия зависи как ще управляват положителните или отрицателните им влияния в своята дейност в съответствие с общата икономическа среда, нейните закономерни промени и тенденции на развитие.

Външните за отделно предприятие фактори (демографски, икономически, политически, културни, научно-технически, природни) имат обективен характер. Те въздействат позитивно или негативно върху бизнеса на конкретно предприятие, независимо дали неговите собственици и мениджъри са запознати с тях. Но за целите на икономическия растеж всяко предприятие трябва да познава механизма на действие на външните фактори и съответно да създава адекватен механизъм на използването им в своята работа. В тази връзка важно значение има системата на финансовото управление на кризисни ситуации в контекста на общия мениджмънт на стопанския субект.

В туристическия сектор ключово място заемат хотелиерските и ресторантьорските предприятия. Те функционират в условията на различни видове риск и динамична външна среда. Създаването и продажбата на услугите/продуктите, предлагани от тях се намират в пряка зависимост от туристическите ресурси и фактори, които ги обуславят, чийто анализ е представен в следващата глава на дисертационния труд.

ВТОРА ГЛАВА. УСЛОВИЯ И ФАКТОРИ ЗА РАЗВИТИЕ НА ТУРИЗМА В ОБЩИНИТЕ ТРОЯН И ТЕТЕВЕН

Туризмът е продукт на обществената и природна среда и затова е естествено да изпитва влияния от различни условия и фактори, намиращи се в нея. За туристическото развитие от особено значение са условията и факторите, които го обуславят.

Туристико–географско положение и транспортна достъпност

Общините Троян и Тетевен се намират в северозападната част на България и заемат южната част на Ловешка област – Северозападен регион. Туристико–географското положение е благоприятно спрямо вътрешния пазар. Близостта до една от основните пътни артерии – автомагистрала „Хемус“, свързваща столицата със Северното Черноморие и европейският път Е 722 подобрява транспортната достъпност на разглеждания регион. Разположението му в двучасовия изохрон спрямо големите градове София, Плевен, Враца, Ловеч предопределя по-голямото търсене през уикенда и почивните дни. Транспортът към двете общини е ограничен от юг от Главната старопланинска верига. Свързват се с Южна България чрез Троянския проход, но поради по–голямата му надморска височина той е неизползваем през студеното полугодие. Туристико–географското положение на двете общини предлага ограничени възможности по отношение на международния туризъм.

Фиг. 5 Карта на общините в България

Фиг. 6 Карта на област Ловеч

Рекреационно–туристически ресурси

Водещи в двете общини са природните рекреационни ресурси – формите на релефа, мекия климат, богатството на водите, растителността, животинският свят и красивите пейзажи са привлекателни за много туристи. Съчетани с историческите и културни паметници, религиозните обекти и организирането на различни събития и прояви се постига комплексност на туристическото предлагане.

Въпреки това една от причините за ниското туристическо търсене в двете общини, разгледани на национално равнище, са именно рекреационните ресурси - основен

притегателен ресурс за туристическите пътувания в национален и международен план е морското крайбрежие.

На второ място в туристическото търсене на България се нарежда планинският ски туризъм. В община Троян се намира ски-центърът Беклемето, който е с ограничен капацитет. Условия за развитие на ски-туризъм в общините Троян и Тетевен са ограничени, поради статута на защитени територии на подходящите терени.

Друг вид популярен туризъм на националния и на международния пазар е балнеоложкия туризъм. В община Троян се намират селищата Чифлик и Шипково с находища на топли минерални извори, които са изключително благоприятни за развитие на балнеоложкия и СПА туризма. И докато в с. Шипково ограничител за развитието му е старата и с лошо качество материално-техническа база, то в с. Чифлик в последните години се построиха нови и модерни места за настаняване, хранене и СПА процедури. Този факт е основната причина за увеличаване на нощувките в община Троян през последните три години, за да достигне техният брой през 2014 г. - 84 304 броя и да изпревари през 2010 г. в своето туристическо развитие досегашния водач община Тетевен, като община Троян реализира в последните 3 години 2,2 пъти повече нощувки от община Тетевен. Община Тетевен не разполага с находища на топли минерални води. Подходящи ресурси за балнеоложки туризъм са изследваните планински извори (2010 г.), които могат да се използват за питейно лечение и климатолечението. Ограничител в развитието на балнеоложкия туризъм в община Троян и конкретно в с. Чифлик не са туристическите ресурси, а общата инфраструктурата (електроснабдяване, водоснабдяване, канализация и т.н.), по-конкретно нейният капацитет и затова строителството на туристически обекти в с. Чифлика е спряно с решение на община Троян.

Друга причина за ниския дял на двете разглеждани общини в националния туристически пазар е отсъствието на антропогенни ресурси с международно и национално значение (с изключение на Троянския манастир, Гложенския и др.), които са обект на маршрутно-познавателния туризъм и привличат голям брой туристи.

Основните видове туризъм, които се развиват в общините Троян и Тетевен са планинският климатичен туризъм, балнеоложкия туризъм, екотуризма, религиозният туризъм, ски туризма и спортният туризъм, хоби туризмът – като лов и риболов, алпинизъм, орнитоложки туризъм, офроуд и др. Те не предполагат развитие на масов тип туризъм и значително увеличаване на туристическия дял на разглеждания регион в националния туристически пазар, но в дългосрочен план биха гарантирали устойчивост на туристическото развитие и запазване на изключително ценната природна среда във високопланинската зона.

Разбира се, трябва да се използват всички възможности за популяризиране на туристическите забележителности и организирани събития – участие в разнообразни рекламни форми и включването им в маршрути на туроператори и различни тематични програми (например велотуризм); разработване на проекти за подобряване на състоянието на обектите, околната им среда, тяхната достъпност и адаптивност; проекти за проучване на съществуващите условия. Популяризирането на всеки нов туристически обект води до увеличаване на туристопотока и задвижва нов туристически цикъл (например параклисът „Покров Богородичен“ над Тетевен, Айдушкото сборище над Троян и др.).

Населението като фактор

Намалява броят на населението и в двете общини. Възрастовата му структура също е неблагоприятна - застаряването на населението е характерно както за общинските центрове, така и за селата. Отрицателен е естественият прираст -

смъртността е със значително по-високи стойности от раждаемостта. Механичният прираст също е отрицателен. Към българската етническа група се е самоопределило 95,3 % от общото население на община Троян и 93,2 % в община Тетевен, към турската - 3,0 % в община Троян, а към ромската – 1,2 % в община Троян и 4 % в община Тетевен. Намалването на броя на юридическите бракове се дължи предимно на разпространението на т.нар. фактически бракове. Коефициентът на икономическа активност за община Троян е 68,6 %, което й отрежда първо място в областта и е по-висок от средния за страната (65,3 %). Динамиката на абсолютния брой на безработните лица показва увеличение - най-висока е при възрастова група 19 и 34 г. в община Троян и при възрастова група над 50 г. в община Тетевен.

Административно - териториално устройство

Настоящата структура на селищната мрежа в община Троян е формирана в продължение на дълъг исторически период. Населените места в община Троян, съгласно Единния класификатор на населените места в Р. България, са 38 бр., в т.ч. един град – центъра на общината – Троян, 21 кметства и 16 населени места (махали). Урбанистичната структура на община Тетевен е подчертано централна с концентрация на функции в общинския център и 12 периферни села.

Стопанство на двете общини

Първичен сектор

Географското положение на общините Троян и Тетевен значително предопределя степента на развитие на **земеделието**. Най-голям е делът на пасищата и естествените ливади. Традиционни са производството на картофи, овощарството и отглеждането на малини. Полупланинският и планински релеф са предпоставка за силно развито пасищно животновъдство в миналото и условие за високопланинско животновъдство - говедовъдство, овцевъдство и козевъдство, базирани на производството на сено от естествените ливади и ползване на значителния размер мери и пасища.

Горското стопанство като едно от основните предимства на разглеждания регион и е стратегически резерв за развитието на дейности като туризъм, дърводобив и дървопреработването, лов и риболов, рационално и екологосъобразно ползване на диворастващите билки, горски плодове и гъби и т.н. Общата площ на горския фонд е 45% от площта на община Троян и 68 % от територията на община Тетевен. Все още съществува проблем с незаконната сеч.

Вторичен сектор

В община Троян водещи **икономически отрасли** са химически и химико-фармацевтичен, металообработващ, дърводобивен и дървообработващ, мебелен, текстилен, хранително-вкусов, керамичен. Висок е броят на малките предприятия - регистрирани като “микро-“ и “малки” са 1650 фирми (98,0 % от всички), но те реализират 53,2 % от нетните приходи от продажбите на стоки и услуги в общината. Основните развиващи се производства в община Тетевен са мебелно производство, шивашко производство, производство на четки за бита и промишлени нужди, производство на ПВЦ дограма.

Строителството е един от браншовете, който е засегнат в най-сериозна степен от световната финансова и икономическа криза. И в двете общини през последните години намаляват нетните приходи от продажби и броят на заетите лица в строителните фирми.

Третичен сектор

Общините Троян и Тетевен разполагат с утвърдена транспортна схема, чрез която в голяма степен се покриват нуждите на населението от обществен **транспорт**. За по-голямата част от селата транспортните връзки с общинския център са ежедневни. Редовни автобусни линии свързват региона с градовете София, Плевен, Ловеч. А от гр. Троян и до Пловдив, Габрово, Велико Търново, Севлиево, Русе, Свищов, Априлци. Няма пряка транспортна връзка между двата общински центъра. Обслужването с жп транспорт се осъществява чрез частта от железопътен път 25: Свищов – Левски – Ловеч – Троян. Материалната база, с която разполагат лицензираните транспортни фирми в голямата си част е остаряла и не отговаря на съвременните изисквания за транспортно обслужване.

Много добре е развита **съобщителната мрежа** в двете общини и в по-големите села. Необходимо е подобряване на обхвата на мобилните оператори и интернет-достъпът в планинската част.

Териториалното разположение, структурата и качеството на **търговската мрежа** и в двете общини не отговаря на съвременното икономическо развитие и на нуждите на туризма.

За разлика от останалите сектори, дейността на предприятията от сектор „**Услуги**” в община Троян не е повлияна от икономическата и финансовата криза. Наблюдава се устойчива тенденция към нарастване на основните икономически показатели - размер на ДМА; брой заети лица; приходи от продажби и др. В община Тетевен намалява броят на предлаганите услуги, както и нетните приходи от продажби на услуги.

На територията на община Троян функционират 9 ясли и детски градини, към които има изнесени групи по селата; 10 общински и 3 държавни училища. В община Тетевен функционират 12 училища и 6 детски градини с филиали към тях. Сред училищата са СУ „Св. Кл Охридски“ - гр. Троян и СУ „Г. Бенковски“ – гр. Тетевен, в които се обучават ученици в паралелки със специалност „Организация на хотелиерството“. И в двете общини в сферата на **образованието** има тенденция на намаляване на броя на учащите, което води до намаляване на броя на паралелките, сливане на паралелки и закриване на училища.

На територията на общините **здравното обслужване** на населението се осъществява от доболничната и болничната медицинска помощ. Населението е добре обезпечено с лекари.

Социалното подпомагане предоставя широк спектър от **социални услуги** – за деца в риск, за стари хора и хора с физически и психически увреждания, специализирани институции за деца и възрастни хора и др.

Културната дейност се осъществява основно от 20 читалища в община Троян и 13 в община Тетевен.

Подобрява се съществуващата материална база за **спортна дейност** в двете общини. Изградени са модерни спортно–развлекателни комплекси с възможност за трениране на различни видове спорт.

Водоснабдяването на община Троян се осигурява предимно чрез водовземания от р. Осъм и нейните притоци, а в община Тетевен от р. Вит и нейните притоци, но има изградени и водохващания от местни източници. Не са доизградени водопроводните мрежи в голяма част от населените места. Изработени са проекти както за водохранилища, така и за пречиствателни станции, които не са реализирани и не съответстват на съвременната нормативна уредба.

Двете общини са с незадоволително изградена **канализационна система**, която не отговаря на изискванията за опазване на околната среда, за бъдещото развитие на

туризма и рекреацията, което предполага като приоритетна задача на общинските ръководства изграждане на основните съоръжения на системата.

От значение за икономическото развитие на селищата в двете общини е тяхната **транспортна мрежа и достъпност**. Независимо че през територията им не преминават трасета на автомагистрала и първокласни пътища, в непосредствена близост минават първокласен път I-4, с европейска категоризация E-772 по направление София - В. Търново – Варна и автомагистрала „Хемус“. От значение за община Троян са второкласните пътища II-35 Плевен-Ловеч-Троян и I-6, който минава меридианно през територията, а за община Тетевен пътищата: третокласен път № 358: гр. Ябланица - с. Гложене - гр. Тетевен – с. Рибарица – с. Шипково – гр. Троян; третокласен път № 3701 - гр. Тетевен – с. Черни Вит – с. Ямна – гр. Етрополе. Преобладаващата четвъртокласната пътна мрежа не отговаря на европейските стандарти за сигурност и комфорт на пътуване.

Състоянието на **околната среда** в общините Троян и Тетевен е пряко свързано с урбанизацията на територията, използването на ресурсите, развитието на промишлеността, дългогодишните дейности в селското и горското стопанство, степента на влаганите инвестиции в инфраструктурата и пречистването на отпадъчните води. В разглежданите общини липсват ярко изразени екологични проблеми, замърсявания и увреждания на околната среда, застрашаващи човешкото здраве, което е предпоставка за високо качество на живот за жителите и посетителите на общината.

Общините Троян и Тетевен разполагат с уникални природни ресурси, съхранена природа и богато биологично разнообразие, които са предпоставки за развитието на разнообразни форми на туризъм, устойчиво горско стопанство, природосъобразно земеделие и животновъдство. Приоритетните насоки за бъдещата работа в сферата на опазване на околната среда са решаването на проблемите с водоснабдяването, замърсяването на водите, поради липсата на канализация и пречистване, обезвреждане на отпадъците от пестициди, решаване на проблемите с шума и атмосферното замърсяване от бита и транспорта основно в общинските центрове. Осигуряване на достъпност и популяризиране на богатото биологично разнообразие и защитените територии в общините също следва да бъде приоритет с оглед значимостта им за развитието на туризма, който е важен източник на доходи за местното население. Друг значим аспект при формирането на бъдещата екологична политика е оценка на очакваните промени в климата и влиянието им върху територията, свързани най-вече с промяната в режима на температурите и валежите, загубата на биологично разнообразие, щетите върху селското и горското стопанство от засушавания, пожари и др., нарастването на честотата и интензитета на екстремните климатични събития, както и защитата на населението от природни бедствия.

Сегашното развитие на планинския туризъм представлява малка част от неговия възприеман потенциал, планинските райони обикновено страдат от икономическо и демографско влошаване, поради застъпването на периферии¹⁸.

ТРЕТА ГЛАВА. ХАРАКТЕРИСТИКА НА ТУРИЗМА В ОБЩИНИТЕ ТРОЯН И ТЕТЕВЕН

На малките планински курорти се възлагат надежди за диверсификация на туристическия продукт на България. Промяната на икономическата система в страната след 1989 г. и бурното строителство в хотелиерството даде допълнителни основания за

¹⁸ Koulov, B. Mountains between sustainability and development: managing sustainable development in mountain areas. Ankara Univ J Environ Sci 5(1):87–93, 2013

това. До 2007 г. планинските курорти не успяват да изпълнят убедително тази роля, а развитието им е изправено пред сериозни предизвикателства¹⁹. Не по-различна е ситуацията днес.

Общините Троян и Тетевен разполагат с разнообразни туристически ресурси и традиционно силно желание от страна на местните общности за развитие на този отрасъл. Има множество източници на информация и методи за получаване на информация за туристите и техните пътувания, всеки от които има специфични предимства и недостатъци²⁰.

Историческо развитие на туризма в общините Троян и Тетевен

Двата значими религиозни обекти - Троянският манастир и Гложенският манастир съответно в Троянска и Тетевенска община са привличали поклонници още от своето основаване през Средновековието. Но реалното развитие на туризма започва в началото на 20 век и могат да се определят четири основни периода.

Първият период – усвояване на територията, е свързан с началото на развитието на планинския и балнеоложкия туризъм. Изграждат се първите вили. Създават се туристическите дружества „Амбарица“ в Троян и „Вежен“ в Тетевен. С тяхно съдействие започва изграждането на планинските хижи. В с. Шипково е открит първият минерален басейн през 1928 г. Този период продължава до 1945 г.

Вторият период включва развитието на туризма в двете общини по време на социалистическия период в България: 1945 г. – 1990 г. Като места за настаняване преобладават почивните станции и ученическите лагери. Голяма част от легловата база е със сезонен характер и ниска категория. През този период са обявени за планински климатични курорти селищата: Шипково, Тетевен, Рибарица, Троян, Чифлик, Орешак. Нараства и базата за вилен отдих. В Троян и Тетевен се построяват хотелски комплекси и механи, управлявани от Балкантурист. Районът изостава от развитите туристически центрове в страната и обслужва предимно български туристи.

Третият период обхваща 90-те години на 20 век. Намалява значително дялът на социалния отдих и туризъм, развива се частното предприемачество, приватизират се и се реконструират голяма част от почивните станции. Откриват се много семейни хотели, вили и къщи за гости. Развива се повсеместно планинският климатичен туризъм, балнеоложкия туризъм в селата Шипково и Чифлик, в планинските части екологичен туризъм, също селски туризъм в Орешак, Черни Осъм, Бели Осъм, Рибарица, Черни Вит и др., ски туризъм – Беклемето, Рибарица, маршрутно-познавателен туризъм в град Троян, Троянският манастир, град Тетевен и др.

Четвърти период – диверсификация на туристическото предлагане. След 2003г. се изграждат висококатегорийни хотелски комплекси и вилни селища и в двете общини в Троян, Чифлика, Бели Осъм, Тетевен, Рибарица и др., които подобряват качеството на материално–техническата база в разглежданата територия и диферсифицират предлагането на допълнителните дейности в туризма.

Тенденции в съвременното развитие на туризма в общините Троян и Тетевен

Въпреки надеждите за диверсификация на географското разпределение на туристическите потоци в страната, те не са се променили. Данните на НСИ за реализираните нощувки през 2014 година показват ясното доминиране по този показател на морските общини. От реализирани 21 698 400 нощувки през 2014 година, 14 335 834 се падат на тях или 66 % (повече от половината на туристическото търсене в

¹⁹ Дограмаджиева, Е., Д. Казачка. Развитие, състояние и проблеми на планинския туризъм в България. Проблеми на географията, 2007 кн. 1-2

²⁰ Асенова, М., В. Маринов, Е. Дограмаджиева, Д. Семерджиев. Наръчник на туристическия бизнес. Как да привличаме и обслужваме български туристи. С., Министерство на икономиката и енергетиката, 2010

България). Териториалната структура на туризма е относително устойчива, независимо от много сериозните промени в националните фактори и тенденции²¹. Общините Троян и Тетевен с 122 923 реализирани нощувки през 2014 г. заемат дял от 0,6 % от реализираните нощувки в страната. Реализираните нощувки в двете общини са представени в табл.3

Таблица 3

Брой хотели и реализирани нощувки в общините Тетевен и Троян

Години	Община Тетевен				Община Троян			
	Брой Хотели	Реализирани нощувки			Брой хотели	Реализирани нощувки		
		общо	в т. ч. от българи	в т. ч. от чужденци		общо	в т. ч. от българи	в т. ч. от чужденци
2003	2	22 074	20 073	2 001	8	12 476	12 115	361
2005	4	17 018	16 785	233	18	39 404	36 159	3 245
2006	8	67 835	66 897	938	19	46 246	42 126	4 120
2007	9	58 571	57 494	1 077	21	42 545	38 634	3 911
2008	11	61 359	60 222	1 137	23	61 044	57 125	3 919
2009	10	56 501	55 357	1 144	21	53 132	49 296	3 836
2010	11	34 674	34 121	553	16	72 120	68 789	3 331
2011	9	22 298	22 009	289	18	76 169	72 374	3 795
2012	13	34 047	33 467	580	26	86 744	82 004	4 740
2013	13	46 720	44 891	1 829	24	99 587	94 855	4 732
2014	12	38 619	37 359	1 260	26	84 304	79 827	4 477

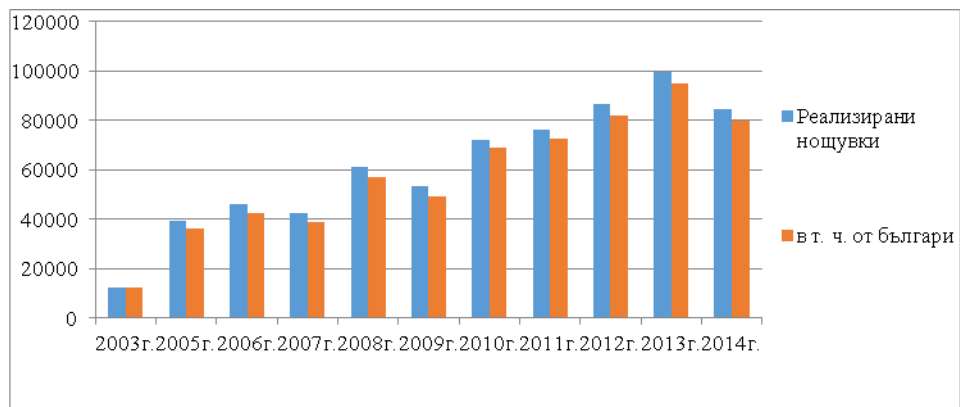
*Данните от таблицата са от Териториално статистическо бюро Ловеч

*До края на 2006 г. са наблюдавани категоризираните средства за подслон и местата за настаняване с над 30 легла. От 2007 г. се наблюдават категоризираните средствата за подслон и местата за настаняване с над 10 легла, функционирали през съответната година²²

От таблица 3 се вижда развитието на туризма чрез показателите брой хотели и реализирани нощувки в общините Троян и Тетевен през последните десет години. И в двете общини нараства броят на реализираните нощувки в периода 2003 г. – 2008 г. (изключение прави община Тетевен през 2005 и 2007 г.). През 2009 г. значително намалява броят на нощувките и в двете общини спрямо 2008 г. В Тетевен са реализирани 56 501 нощувки през 2009 г., или около 8 % по-малко спрямо предходната година и спадът продължава до 2012 г. (22 298 нощувки). В община Троян през 2009 г. са реализирани 53 132 нощувки или с около 13 % по-малко спрямо 2008 г., следва отново период на увеличение и през 2013 г. реализираните нощувки са почти 100 000 (99 587 бр.).

²¹ Маринов, В. Състояние и динамика на туристическото развитие в България по райони за планиране и области. – В: Географията ... вчера, днес, утре. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. д-р Ст. Карастоянов. С., Унив. изд. “Св. Кл. Охридски”, 2004

²² Публикация „Туризм 2009“ на НСИ, част Методологични бележки, 2010

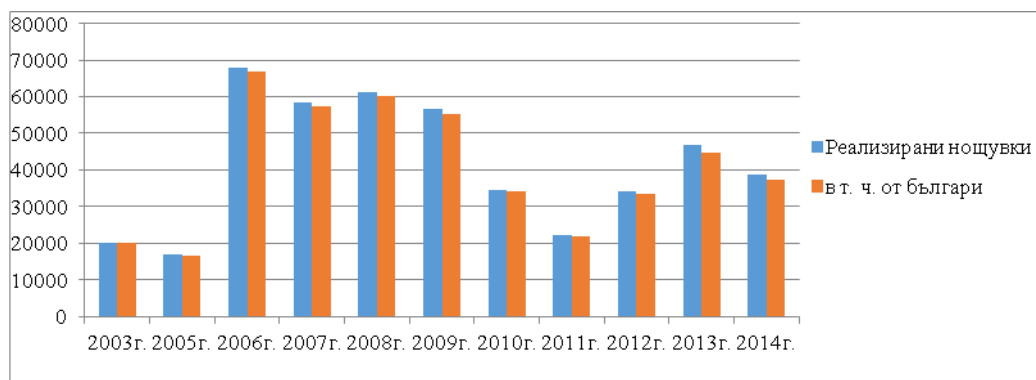

Фиг. 6 Реализирани нощувки в община Троян в периода 2003 г. - 2014 г.

Таблица 3 показва и динамиката на реализираните нощувки от чужденци в община Троян. В периода 2003-2006 г. се наблюдава тенденция към увеличаване на нощувките от чужденци от 361 броя на 4 120 броя през 2006 г., следва малък спад през 2007 г. (3 911 броя), слабо увеличение през 2008 г. (3 919), намаление през 2009 г. на 3 836, намаление с 505 броя спрямо предходната година през 2010 г. и от 2011 г. има тенденция на увеличаване на броя им от 3 795 (2011 г.) до 4 740 през 2012 г., почти същия брой през 2013 г. и намаление през 2014 г. до 4 477 броя. От фиг. 6 се вижда, броят на чуждестранните нощувки е много малък спрямо общия брой на нощувките в общината.

От таблица 3 се вижда динамиката и на реализираните нощувки в община Тетевен от чужденци. Рязък спад през 2005 г. на 233 броя реализирани нощувки, спрямо 2001 броя през 2003 г. От 2006 г. тенденцията е на увеличаване от 938 на 1 144 броя през 2009 г., като увеличението спрямо 2008 г. е само с 7 нощувки. След 2009 г. чуждестранните нощувки намаляват на 553 през 2010 г. и са 289 през 2011 г. През 2012 г. - 2013 г. отново се наблюдава увеличение на броя на нощувките от 580 на 1 829 броя. През 2014 г. следва спад до 1260 броя. А фиг. 7 ясно показва, че размерът на нощувките от чужденци в общината е незначителен.

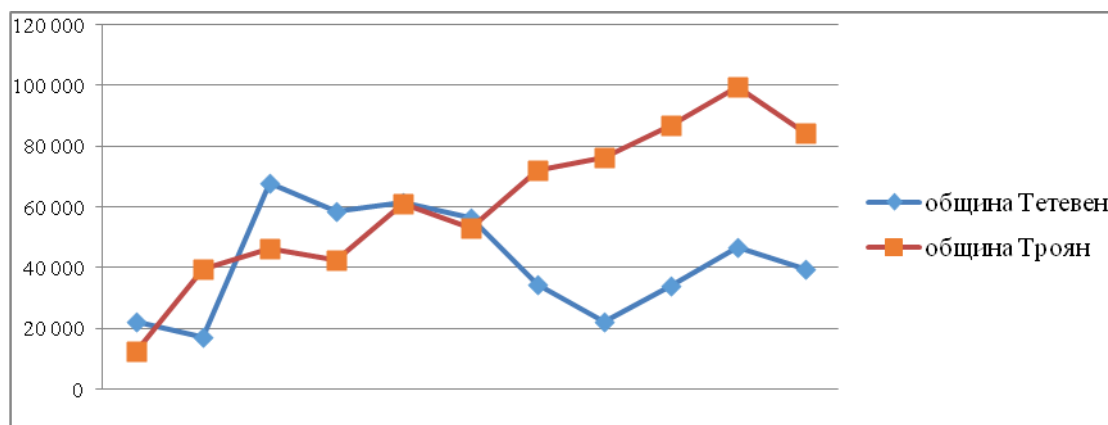
Фиг. 6 показва интересна тенденция за поетапно развитие на туризма в периода 2005 – 2012 г. на община Троян. Наблюдаваме 3 етапа: първи етап - растеж 2005 г. – 2006 г. и спад 2007 г.; втори етап – растеж 2008 г. и спад 2009 г. и трети етап растеж през периода 2010 г. - 2013 г. и спад през 2014 г., т. е. наблюдаваме също циклично развитие на туризма в община Троян.

Фиг. 7 Реализирани нощувки в община Тетевен в периода 2003 г. - 2014 г.

Данните за реализираните нощувки от чужденци в двете разглеждани общини потвърждават тенденцията на национално ниво на намаляване на броя им след 2009 г. Световната финансова и икономическа криза се почувства осезаемо в България от края на 2008 г.²³. Следва увеличаване на броя им след 2011 г.

На фиг. 7 ясно е изразен пик в развитието на туризма в община Тетевен в периода 2006 – 2009 г. и тенденция на спад през 2010 и 2011 г., следва втори, по-слаб пик в периода 2014 г. – 2013 г. и спад 2014 г. т. е. наблюдаваме два цикъла при развитието на туризма в общината.

Фиг. 8 Реализирани нощувки в общините Тетевен и Троян в периода 2003–2014 г.

Интересна е тенденцията на развитие на туризма в общините Тетевен и Троян след 2010 г. и показателят „реализирани нощувки“ (фиг. 8). Наблюдаваме 2 коренно различни тенденции – намаляване на броя на нощувките в община Тетевен от 61 359 броя през 2008 г. до 22 298 броя през 2011 г. и увеличение на 46 720 броя през 2013 г. Докато в община Троян макар намаляването на броя през 2009 с 13 % следва рязко увеличаване на нощувките през следващите години, за да достигне техният брой през 2013 г. 99 587 броя. Следва спад през 2014 г. и в двете общини. От 2010 г. виждаме, че община Троян изпреварва в своето туристическо развитие досегашния водач община Тетевен, като община Троян реализира в последните 3 години 2,2 пъти повече нощувки от община Тетевен.

Причините са комплексни. От една страна новооткритите хотели с модерно обзавеждане и много допълнителни услуги в община Троян, също по-ефективното използване на минералните води в общината в последните години (особено в с. Чифлик), по-голямото търсене в национален план на балнеоложки туризъм, а от друга страна изоставане в развитието на инфраструктурата на община Тетевен, по-ниското качество на обслужване, по-малкото средства, отделени за реклама (особено за Рибарица след 2008 г.), по-слабо предлагане на допълнителни туристически услуги в общината, многото изоставени строежи и обекти (особено Рибарица) влошават качеството на пейзажа и средата, замърсеността на основната отточна артерия в община Тетевен – река Вит и критичното намаляване на някои видове риба и др.

Ниският дял на двете общини в развитието на туризма на национално ниво може да се обясни и с преобладаващата база за настаняване – къщи за гости с до 20 легла с преобладаваща ниска категория на обектите (1-2 звезди), която не отговаря на

²³ Маринов, В., Е. Дограмаджиева, М. Асенова. Националният туризъм на България в интернационален контекст: сравнителен анализ. – В: Сб. материали от научна конференция „Алтернативи за развитие на съвременния туризъм”, посветена на 45 год. от създаването на специалност „Туризъм”. Варна, 24-25 юни 2010

съвременните изисквания на пазара (особено на международния), засилената конкуренция от други селища в планински райони в страната, ограничените условия за зимни спортове, неадекватна политика на общинските ръководства в сферата на туризма (особено в община Тетевен), неефективност на местните туристически бюра и туристически информационни центрове, фалита на хотели и в двете общини и последвалият лош мениджмънт от страна на банката-кредитор, получил широк негативен обществен отзвук в медиите и социалните мрежи и др.

Фиг.9 Структура на легловата база в общ.Троян по брой места за настаняване (2011 г.)

Фиг.10 Структура на легловата база в общ.Троян по брой легла в места за настаняване

Фиг. 9 и фиг. 10 показват структурата на легловата база в община Троян според броя на местата за настаняване и броя на леглата в тях.

Фиг. 11 Брой места в ЗХР в общ. Троян към 01.01.2013 г.

Най-разпространени на територията на общината са заведенията за хранене, в т.ч. ресторанти (32 %), питейни заведения (30 %) и заведения за бързо обслужване (18 %). Капацитетът им е показан на фиг. 11.

На територията на общината има една регистрирана туристическа агенция. Данните за вида, броя и капацитета на категоризираните туристически обекти в общината са показани в таблица 4, а дялът на легловата база в различните места за настаняване е показан във фиг. 12 и фиг. 13.

Таблица 4
Капацитет на категоризираните туристически обекти в община Тетевен към 31.12.2012 г.

Видове туристически обекти	Брой	%	Капацитет (брой легла/места)	%
1. Места за настаняване	104	100%	2310	100%
Хотели	9	9	985	43

Семейни хотели	11	10	355	15
Къщи и самостоятелни стаи	78	75	574	25
Бунгала	1	1	24	1
Почивни станции	2	2	118	5
Хижи	3	3	254	11
2. Самостоятелни заведения за хранене и развлечения	156	100%	7376	100%
Ресторанти	44	28%	2867	39%
Заведения за бързо обслужване	34	22%	1737	23%
Питейни заведения	78	50%	2772	38%

Най-разпространените места за настаняване на територията на общината са къщите за гости и самостоятелните стаи, но с най-голям брой легла разполагат хотелите.

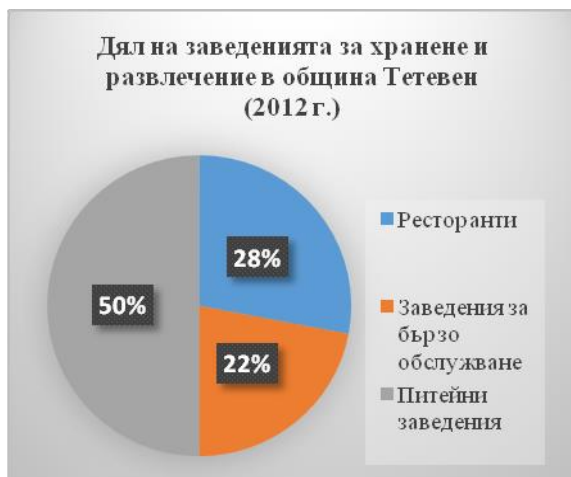

Фиг. 12 Структура на легловата база в общ. Тетевен по брой места за настаняване (2012 г.)

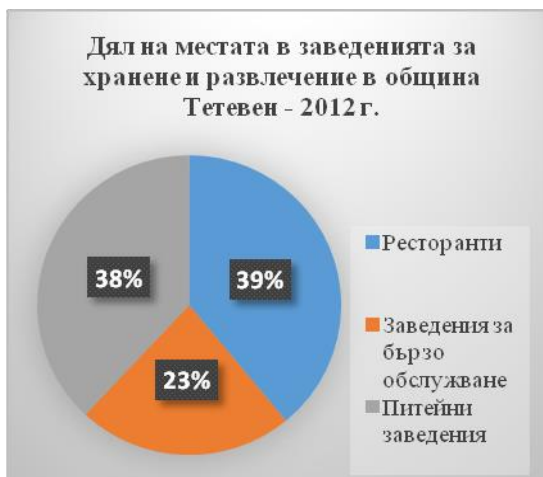

Фиг. 13 Структура на легловата база в общ. Тетевен по брой легла в местата за настаняване

Най-разпространени на територията на общината (фиг. 14) са питейните заведения (50 %), следвани от ресторантите (28 %) и заведения за бързо обслужване (22%). Капацитетът им е показан на фиг. 15.

Фиг. 14 Структура на заведенията за хранене и развлечение в община Тетевен

Фиг. 15 Структура на местата в заведенията за хранене и развлечение в община Тетевен

В последните години се наблюдава нарастване на легловата база, но това не е съпроводено с увеличаване на броя на туристите в общината. През 2012 г. са открити 7 нови места за настаняване и 4 заведения за хранене и развлечение. Независимо от икономическата криза се наблюдават инвестиции в хотелиерството, като се строят нови обекти или се ремонтират и модернизират съществуващите такива. Макар че туризмът е от водещи отрасли в икономиката на община Тетевен, данните показват ниска използваемост на легловата база и незадоволителна ефективност. За да се постигнат по-добри икономически резултати е необходимо усилията да се насочат към пълноценно и целогодишно използване на легловата база, подобряване на общата инфраструктура в общините, която значително изостава от туристическото развитие, диверсификация и подобряване на качеството на предлаганите услуги, подобряване квалификацията на персонала, използване на маркетингови стратегии и реклама и др.

От своя страна отделните туристически центрове също не са еднородни, а се намират в различна фаза на жизнения цикъл (по Butler, 1980), от където произтича необходимостта да се прилагат различни стратегии за постигане на устойчиво туристическо развитие в съответствие с конкретните условия.²⁴

Дограмаджиева²⁵ (2003 г.) определя етапът на развитие на туристическите селища в двете общини (табл. 23) по матрицата на Cooper (1997)²⁶, като посочва, че прилагането на този метод е свързан с известна условност, тъй като отразява повече качествените тенденции на развитието, отколкото количествените му параметри, но позволява да се направи разграничение между туристически центрове и да се очертаят различни насоки за устойчивото им развитие, в съответствие с тяхната специфика. През 2003 г. тя определя три основни групи селища в различен стадий на преход – от включване към упадък (табл. 5).

Таблица 5
Жизнен цикъл на туристическите селищата в общините Троян и Тетевен,
определен от Дограмаджиева през 2003 г.

²⁴ Дограмаджиева, Е. Концепция за устойчиво туристическо развитие в общините Тетевен, Троян и Априлци. (дис.), С., с. 159, 2003

²⁵ Пак там

²⁶ Cooper, C. The Contribution of Life-Cycle Analysis and Strategic Planning to Sustainable Tourism. "Tourism, Development and Growth", New York, 1997

Етапи на жизнения цикъл	Проучване и включване	Развитие	Консолидация	Упадък	
				Включване	Отпадане
Туристически центрове	Черни Осъм, Бели Осъм, Горно Трапе	Рибарица, Орешак, Чифлик	-	Тетевен, Черни Вит, Троян, Беклемето, Шипково	Черни Вит
Основни характеристики на туристическото развитие	Малка популярност, ниска степен на туристическото усвояване, слаба изграденост на инфраструктурата, висока атрактивност на природната и социо-културната среда	Повишена популярност, нарастващо търсене, оформяне на постоянна клиентела, подробно и разширено предлагане, нарастваща конкуренция и навлизане на външни инвестиции	Слабо нарастване на броя на туристите, доминиране на традиционните посетители, изострена конкуренция и поява на екологични, социални и икономически проблеми	Амортизация на МТБ на туризма, незадоволително допълнително предлагане, спад в търсенето, ниска ефективност, сериозни икономически, социални и екологични проблеми	Силно амортизирана МТБ, липса на допълнително предлагане, нищожно туристическо търсене и печалба, липса на нови инвестиции и постепенна загуба на туристическите функции
Възможни стратегии	1. Количествено нарастване на търсенето, при запазване на пазарните сегменти. 2. Търсене на нови пазарни сегменти за съществуващия продукт 3. Паралелно количествено и качествено развитие на продукта и пазара.	1. Предимно качествено развитие на продукта и пазара. 2. Диверсификация на каналите за дистрибуция. 3. Въвеждане на контрол върху мащаба на развитието.	1. Контрол върху цените за предотвратяване на ценовите войни. 2. Тестване на нови сегменти. 3. Модификация на продукта чрез подобряване на качеството.	1. Репозициониране на съществуващия продукт за привличане на нови пазарни сегменти 2. Модификация на продукта чрез подобряване на качеството. 3. Разработване на нови продукти за нови пазари.	1. Пълнен отказ от туристическо развитие 2. Развитие на единични атракции за обогатяване на регионалния продукт, които на по-късен етап могат да се използват като „тръмплин“ за ново включване

През 2016 г. се наблюдава промяна в етапа на развитие на туристическите курорти в двете общини (табл. 6). Определянето на отделните етапи се извършва също по матрицата на Соорер (1997), за да се наблюдават по-точно промените и има условен характер, тъй като са разгледани основно качествените им характеристики.

Таблица 6

Жизнен цикъл на туристическите селищата в общините Троян и Тетевен към 2016 г.

Етапи на	Проучване и	Развитие	Консолидация	Упадък
----------	-------------	----------	--------------	--------

жизнения цикъл	включване		ция	Включване	Отпадане
Туристически центрове – 2016 г.	Община Троян: Горно Трапе, Балканец, Дълбок дол, Голяма Желязна. Община Тетевен: Черни Вит, Дивчовото, Васильово, Гложене.	Община Троян: Троян, Орешак, Бели Осъм, Черни Осъм. Община Тетевен: Тетевен.	Община Троян: Чифлик Община Тетевен: Рибарица	Община Троян: Беклемето, Шипково. Община Тетевен: няма	Няма

Основните туристически центрове в община Троян са Чифлика, Бели Осъм, Троян, Шипково, Черни Осъм, Орешак, Горно Трапе, Балканец, Дълбок дол, Беклемето, Голяма Желязна, а в община Тетевен са Рибарица, Тетевен, Черни Вит, Дивчовото, Васильово, Гложене.

В последните години се разширява номенклатурата на селищата в етап „проучване” и „включване”. В община Троян това са Балканец, Дълбок дол, Голяма Желязна, а в община Тетевен - Дивчовото, Васильово, Гложене.

Село Черни Вит преминава от етап „упадък” и „отпадане” в етап „проучване” и „включване”, поради включването в туристическия пазар на нови места за настаняване и реновиране на стари такива, както и предлагане на редица допълнителни услуги.

Селищата Черни Осъм и Бели Осъм са преминали в следващия етап – „развитие”, поради разширяване на туристическото предлагане чрез увеличаване на броя и видовете места за настаняване и предлаганите от тях допълнителни услуги на туристите. През летния сезон, почивните и празничните дни броят на пристиганията надхвърля броя на постоянните жители.

Селищата Рибарица и Чифлика, поради силната конкуренция, породена и от навлизане на пазара на голям брой външни инвеститори, презастрояване, фалити и западане на места за настаняване и др., се определят в етап „консолидация”. Дестинациите от този етап на развитие се сблъскват с проблеми като прекаленото натоварване на територията, бързото износване на обектите и инфраструктурата. Забавя се темпът на ръста на пристиганията, въпреки че обемът на пристигания продължава да се увеличава. Броят на туристите превишава броят на местното население.

В градовете, общински центрове Троян и Тетевен е факт новосъздадена и реновирана материално-техническата база на хотелиерството. Разширява се и номенклатурата на допълнителните услуги, затова от етап „упадък” и „включване” се класифицират в етап „развитие”.

Няма промяна в етапите „упадък” и „включване” на селищата Беклемето и Шипково. При Беклемето се наблюдава незначително подобряване на материално-техническата база на хотелиерството към 2016 г. В с. Шипково също е налице частично реновиране на материално-техническата база на хотелиерството и разширяване на допълнителните дейности в нея, но поради изоставане в развитието и модернизацията на балнеолечебния център и общата визия на курорта остава в същия етап.

Върху жизнения цикъл на дестинациите влияе тяхната маркетингова политика. Освен факторите на маркетинга от значение са и неговите елементи – продукт, цена, реклама, дистрибуционни канали, политика, персонал, процеси, физически фактори, позициониране, партньорства и др. Съществени за развитието са актуалното представяне и позициониране на дестинациите.

Информационните и комуникационните технологии безспорно са едни от най-важните елементи на съвременната туристическа индустрия. Удовлетвореността на туристите от резервираните пътувания и почивки чрез интернет е с основно значение за равнището на конкурентоспособността на туристическите предприятия.

В популярен хотелски сайт от община Троян са включени 43 заведения за пребиваване, а от община Тетевен 28 заведения за пребиваване. При нощувка на туристите в съответното заведение те го оценяват по 7 показателя: чистота; комфорт; разположение; удобства; персонал; съотношение качество/цена и WiFi. Оценките са от 2,5 до 10, като за да се постави оценка на дадено място за настаняване се събират оценки от най-малко 5 туристи. Оценки и коментари са направили 1446 туристи от община Троян, от тях 232 са чужденци и 619 туристи от община Тетевен, от които 91 са чужденци (www.booking.com към 31.12.2015 г.).

Таблица 7

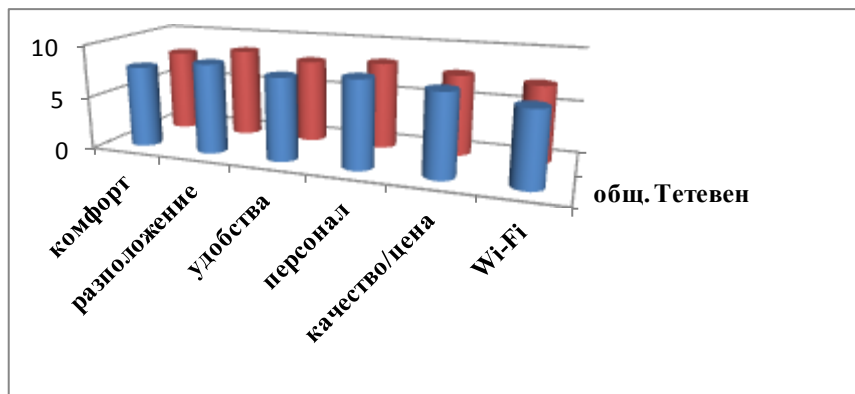
Оценка на материално-техническата база на хотелиерството в общините Тетевен и Троян

Показатели	до 31.12.2013 г.		до 31.12.2014 г.		до 31.12.2015 г.		Средна оценка за периода 2013г.- 2015г.	
	Тетевен	Троян	Тетевен	Троян	Тетевен	Троян	Тетевен	Троян
Община								
Брой места за настаняване	17	28	25	35	28	43	-	-
Брой туристи	138	207	306	552	619	1446	-	-
• в т. ч. българи	130	176	266	439	528	1214	8,0	8,0
• в т. ч. чужденци	8	31	40	113	91	232	7,8	8,0
• в т. ч. двойки	-	-	-	-	326	755	8,3	7,8
• в т. ч. семейства	-	-	-	-	208	415	8,0	8,1
• в т. ч. групи	-	-	-	-	69	215	7,9	8,2
• в т. ч. индивидуално пътуващи	-	-	-	-	27	109	7,6	7,7
Средна оценка на местата за настаняване	7,7	7,9	8,0	8,0	8,3	8,2	8,0	8,0
Средна оценка, направена от чуждестранните туристи	7,0	7,7	-	8,1	8,5	8,1	7,8	8,0
Оценка чистота	7,9	8,0	8,1	8,1	8,3	8,2	8,1	8,1
Оценка разположение	8,3	8,5	8,4	8,4	8,7	8,6	8,5	8,5
Оценка персонал	7,8	8,0	8,2	8,2	8,4	8,4	8,2	8,2
Оценка комфорт	7,3	7,7	7,7	7,9	8,1	8,0	7,7	7,9
Оценка удобства	7,5	7,6	7,8	8,0	8,0	8,0	7,8	7,9
Оценка съотношение качество/цена	7,4	7,3	7,6	7,6	8,1	7,9	7,7	7,6
Оценка WiFi	-	-	6,7	7,0	7,1	7,3	6,9	7,2

Анализът на оценките и коментарите показва (табл. 7), че средната оценка, дадена от туристите и в двете разглеждани общини е 8,0 (данните са за периода 31.12.2013 г. - 31.12.2015 г.). Еднакви са и оценките за този период по показателите: чистота – 8,1; разположение - 8,5; персонал - 8,2. Община Троян има по-добри оценки по показателите: комфорт 7,9 спрямо 7,7 в община Тетевен; показател: удобства - 7,9 в община Троян спрямо 7,8 в Тетевен (фиг. 16) и показателят за Интернет достъпът (WiFi) – 7,2 в община Троян спрямо 6,9 в община Тетевен (оценката за този показател се

отчита в сайта от 2014 г.). По показател съотношение качество/цена в община Троян изостава и през трите разглеждани години от община Тетевен. Като цяло собствениците и мениджърите на настанителната база и на двете общини трябва да работят в посока подобряване на комфорта и удобствата за своите клиенти, включително интернет връзката, чиято оценка е с най-ниска сред показателите. Успоредно с това трябва да провеждат по-разумна ценова политика - оценка на съотношение цена/качество със стойност 7,6 и 7,7 от 10 показва, че туристите смятат, че предлаганото качество на материално-техническата база и обслужването в местата за настаняване не отговаря на паричната им равностойност и затова този показател е доста по-нисък от останалите.

Важна положителна тенденция е подобряване на оценките на показателите през изследвания период 2013 г. – 2015 г. и в двете общини (фиг.16). Средната оценка на туристическите обекти в община Троян се повишава от 7,9 през 2013 г. на 8,2 през 2015 г. Увеличава се и оценката на чуждестранните туристи от 7,7 на 8,1 и на останалите

показатели: чистота – от 8,0 на 8,2; разположение – 8,5 на 8,6; персонал – от 8,0 на 8,4; комфорт – от 7,7 на 8,0; удобства

Фиг. 16 Средна оценка на местата за настаняване в общините Тетевен и Троян за периода 31.12.2013 г. - 31.12.2015 г.

от 7,6 на 8,0; съотношение качество/цена – от 7,3 на 7,9 и Wi-Fi от 7,3 през 2014 г. на 7,9 през 2015 г. Още по-големи са разликите при показателите в община Тетевен - средната оценка на туристическите обекти се повишава от 7,9 през 2013 г. на 8,2 през 2015 г.

Тази тенденция може да се обясни с откриването и включването в сайта на много нови и модерни места за настаняване, по-голямата конкуренция между обектите и отлива на туристи през последните години в този регион, особено в община Тетевен и стремежа на предприемачите за повишаване на предлаганите допълнителни услуги и повишаване на конкурентоспособността на предприятията им.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА. АНАЛИЗ И ОЦЕНКА НА ФИНАНСОВОТО СЪСТОЯНИЕ НА ИЗБРАНИ ТУРИСТИЧЕСКИ ПРЕДПРИЯТИЯ. ПРАКТИЧЕСКИ АСПЕКТИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

В дейността на всеки конкретен туристически бизнес има, както периоди на подем и стабилизация, така и на спад и застой, които са с определени негативни последици за неговите собственици. Възможните отрицателни ефекти са намаляването на ликвидността и платежоспособността, загубата на финансова устойчивост, която показва икономическа криза в различните ѝ степени, и в крайна сметка предполагаем фалит на определен стопански субект. Причините за този вид кризи са свързани с външната и вътрешната среда на туристическото предприятие. Външните фактори са анализирани подробно в първата глава на дисертационния труд. Преобладаващата част от вътрешните причини имат субективен характер и са свързани с организацията и управлението на производствено-търговската дейност на предприятието. Основните

вътрешни фактори с финансов характер са неефективната инвестиционна политика, неподходящото съотношение на използвания капитал, незадоволителната структура на стопанските средства, прекомерното равнище на задълженията и други. Под влиянието на неблагоприятните външни и вътрешни фактори се увеличават неопределеността и различните видове риск в икономическата действителност, повишава се нестабилността в работата на туристическите предприятия. Тази реалност определя същественото значение на икономическия анализ в контекста на актуалните въпроси за антикризисното финансово управление на стопанските субекти от туристическия бранш. Анализът на финансовото състояние на туристическите предприятия осигурява обективна, изчерпателна и достатъчна по обем и качество икономическа информация, необходима за научното аргументиране на финансовите решения и действия на субектите на управление на предприятието, за формулирането на оценка за степента на реализиране на финансовите планове и за разкриване на факторите, противодействащи тяхното изпълнение²⁷.

В контекста на посочените теоретични постановки и реалности е представен модел за изследване финансовото състояние на 12 избрани места за настаняване от клас А (хотели, апартаментни комплекси, вилни селища и др.) и от клас Б (семеен хотели, къщи за гости) по 6 предприятия в общините Тетевен и Троян. Това са семеен хотел Еница (гр. Тетевен); хотел Света Екатерина (с. Рибарица, общ. Тетевен); хотел Риц – М (с. Рибарица, общ. Тетевен); хотел Пеп и П (гр. Тетевен); Парк – хотел Рибарица (с. Рибарица, общ. Тетевен); хотел Зорница (с. Рибарица, общ. Тетевен); хотел Троян плаза (гр. Троян); комплекс Чифлика (с. Чифлик, общ. Троян); хотел Илинден (с. Шипково, общ. Троян); екоселище Азарей (с. Горно Трапе, общ. Троян); Даскалова къща (с. Орешак, общ. Троян); къща за гости „Неделя“ (с. Орешак, общ. Троян).

Конкретните задачи са свързани с финансово-икономическия анализ на активите, капитала и задълженията, на приходите и разходите, на ликвидността, платежоспособността и други основни финансово-счетоводни показатели на изследваните туристически предприятия, т.е. с анализа на част от елементите на финансово-търговската им дейност, които генерират риск.

На основата на сравнителния метод, за да се установи динамиката в деловата активност на предприятията, анализът обхваща период от 7 години (за три от анализирания обекти е 8 години). Изследването е извършено на базата на публикуваните основни финансово-счетоводни документи, както и на одиторските доклади за дейността на хотелиерските предприятия. Част от показателите в счетоводните баланси и отчетите за приходите и разходите на изследваните хотелиерски предприятия в дисертационния труд са рекласифицирани и са представени обобщено в съответните таблици. Използвани са диаграми за улеснение при съпоставянето им и за по-голяма прегледност при анализа и изводите. Финансовият анализ на избраните стопански субекти се предхожда от кратката им характеристика в дисертацията.

В резултат на използвания модел за финансов анализ на 12-те туристически предприятия са направени следните **обобщения и изводи**:

- Съставът на основните и оборотните средства на изследваните предприятия отговаря на техния производствено-търговски профил, а именно в имуществената им структура преобладават сгради, съоръжения, суровини, материали.

Но при прегледа на имуществената структура неблагоприятна е констатацията, че делът на собствения капитал, вложен в извъноборотните активи е крайно незадоволителен. Преобладаваща част от туристическите предприятия са използвали кредитни ресурси за финансиране строителството и/или закупуването на дълготрайните

²⁷ Рашкова, Г. Финансов анализ на туристическата фирма. С., 226 с., 2012

им активи (сгради и съоръжения). Тази дебалансирана структура на капиталовия им механизъм (съотношението между собствения капитал и кредитните средства и текущи задължения) в условията на последната икономическа криза е засилила и кризисното състояние в дейността на предприятията, което се потвърждава от декларираните в счетоводните им отчети загуби за периода 2007 г.-2014 г.

- От направените изчисления на коефициента на оброчност на активите се вижда, че той е на ниски равнища, т.е. приносът им в реализирането на доходи е незначителен. В съчетание с нестабилното колебаещо се търсене на туристическите услуги за изследвания период (отразено в получените приходи), високият относителен дял на получените кредити и текущите задължения, големият обем на извъноборотните средства (за периода на икономическата криза и стагнация на националното стопанство) се отразява отрицателно върху рентабилността на работата на предприятията.

Този извод се подкрепя от декларираните в счетоводните отчети финансови резултати. С малки изключения повечето предприятия са реализирали отрицателни финансови резултати (загуби), което показва незадоволителната заетост на легловата база, незначителна възвръщаемост на вложените в материалната база капитали, преобладаващата част, от които са кредитни средства. От своя страна този факт показва липсата на кредитоспособност на предприятията и увеличаване на финансовия риск.

- За изследвания период част от предприятията са декларирали високи размери на т.нар. вземания, т.е. очаквани парични средства от партньори, посредници и клиенти за предоставени им, но неплатени услуги. Вложените средства във вземанията са отклонени пари от оборота на туристическите предприятия. От една страна, това поражда необходимостта от допълнителни финансови средства, увеличава задължениостта на предприятията и финансовите им затруднения, и от друга страна, показва високата взаимна задължениост между стопанските субекти, в голяма степен следствие на негативните ефекти от кризата и стагнацията в цялата икономика.

- Логично продължение на предходната констатация е цикличното състояние на паричните потоци на изследваните предприятия. Декларираният в балансовите отчети на част от предприятията дефицит на парични средства, а положителните и отрицателните им колебания при другите фирми, дава основание да се заключи, че цикличното състояние на паричните потоци се дължи на обективни и субективни фактори: неблагоприятна пазарна конюнктура и макро-показатели, забавяне на вземанията, ниско равнище на собствения капитал, което лишава собствениците от финансова възможност да противостоят на непредвидени кризисни състояния и др.

- В рамките на разглежданите периоди почти всички предприятия са реализирали неправилна инвестиционна политика. Прекомерно високият относителен дял на взетите кредити, използвани за краткосрочните потребности и за дългосрочните инвестиции в дълготрайни материални активи (предимно сгради), на фона на недостатъчния първоначален собствен капитал в съчетание с влошените макроикономически условия и стопански показатели и спад на получените приходи от продажби, неблагоприятно е повлиял върху производствено-търговската дейност и финансовото състояние на предприятията.

- Незадоволителното финансово състояние на предприятията в голяма степен е в резултат и на вътрешнофирмени субективни условия. Видно е от финансовите резултати (почти всички предприятия декларирали загуби), че планираните разходи и прогнозите за очакваните доходи са нереалистични, вероятно като следствие на неадекватни маркетингови проучвания на туристическото търсене. Налага се изводът за недостатъчни теоретични познания и/или практически опит в управлението на

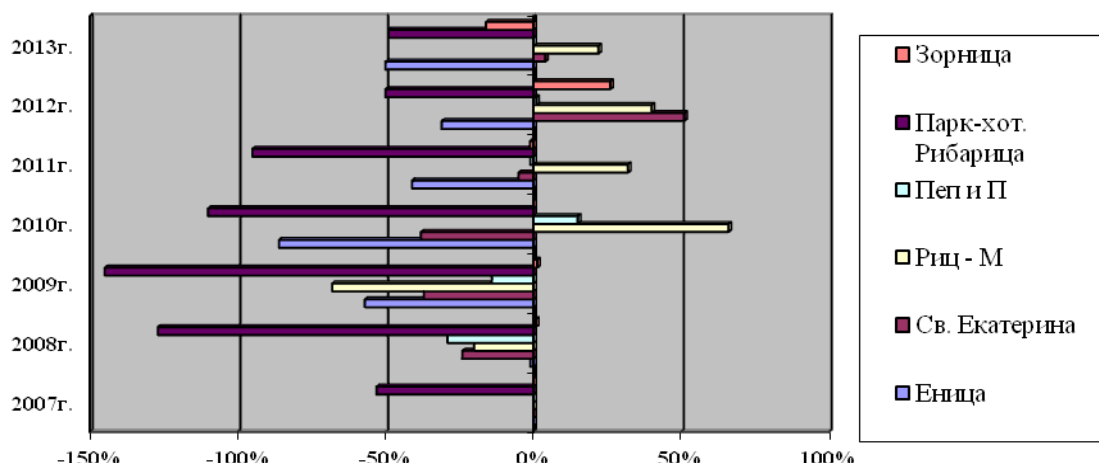
производствено-търговската и финансовата дейност на преобладаващата част от изследваните предприятия.

• Доходността е един от основните икономически показатели за финансовата устойчивост на предприятието. Нейното анализиране се извършва с помощта на коефициента на рентабилност на приходите, който в процентно изражение показва, колко е получената печалба или загуба от един лев продадени услуги. За по-голяма нагледност представяме получените резултати от изчисленията обобщено под формата на таблици – табл. 8 и табл. 9 поотделно за изследваните туристически предприятия в двете общини и фигури (фиг. 17 и фиг. 18).

Таблица 8

Рентабилност на приходите от дейността местата за настаняване в община Тетевен

Туристическо предприятие	2007г.	2008г.	2009г.	2010г.	2011г.	2012г.	2013г.
1. Еница	0 %	- 1 %	- 57 %	- 86 %	- 41 %	- 31 %	- 50 %
2.Св.Екатерина	0 %	- 24 %	- 37 %	- 38 %	- 5 %	51 %	4 %
3. хотел Риц	0 %	- 20 %	- 68 %	66 %	32 %	40 %	22 %
4. Пеп+Пеп	0 %	- 29 %	- 14 %	15 %	- 1 %	1 %	0 %
5. Парк х-л Рибарица	- 53 %	- 127 %	- 145 %	- 110 %	- 95 %	- 50 %	- 49 %
6. хотел Зорница	0 %	0,8 %	1,3 %	0 %	- 1,1 %	26 %	- 16 %

Фиг. 17 Рентабилност на приходите от дейността на местата за настаняване в община Тетевен

Резултатите показват следното:

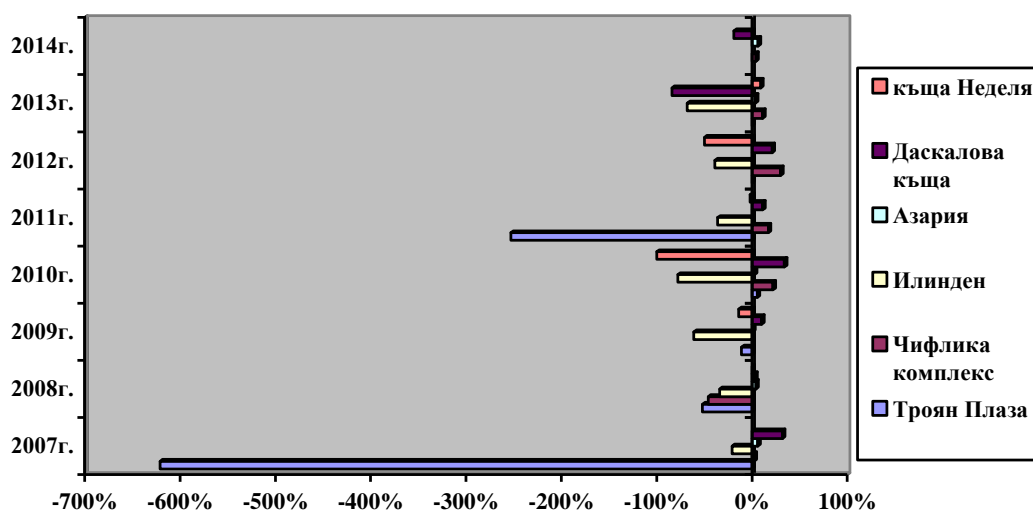
- при хотел Еница има трайно изразена кризисна ситуация и вероятен фалит;
- Св. Екатерина има положителни резултати само за 2012 г., след което следва рязък спад;
- Хотел Риц бележи пик в доходността си за 2010 г. а след този период положителните резултати колебливо намаляват;
- при хотел Пеп и Пеп доходност е реализирана за 2010 г. и 2012 г.;
- хотел Рибарица за целия изследван период е имал загуби;
- Положителна доходност е отбелязана при хотел Зорница за 2008 г, 2009 г. и 2012 г., а през останалите периоди има загуби.

Таблица 9

Рентабилност на приходите от дейността на местата за настаняване в община Троян

Туристическо предприятие	2007г.	2008г.	2009г.	2010г.	2011г.	2012г.	2013г.	2014г.
1. Троян Плаза	- 621 %	- 52 %	- 11 %	5,4 %	- 253 %	0 %	0 %	-
2. Чифлика	2 %	- 46 %	0 %	22 %	17 %	30 %	11 %	4 %
3. Илинден	- 21 %	- 34 %	- 61 %	- 78 %	- 36 %	- 39 %	- 68 %	-
4. Азарей	6 %	4 %	0,8 %	2,5 %	0 %	0 %	3,5 %	6,3 %
5. Даскалова къща	32 %	3 %	10 %	34 %	11 %	21 %	- 84 %	- 19 %
6. къща Неделя	-	0 %	- 14 %	- 100 %	- 2 %	-50 %	9%	-

* (за два периода липсват данни за къща за гости Неделя)

Фиг. 18 Рентабилност на приходите от дейността на местата за настаняване в община Троян

Резултатите са както следва:

- Троян Плаза за 2007 г.- 2009 г. има загуби, положителна доходност само за 2010 г., рязко влошаване на показателя за 2011 г.;
- хотел Чифлика от 2010 г.-2014 г. има положителни резултати, но колебаеща се и спадаща доходност в последния период;
- Хотел Илинден за изследваните периоди е отбелязал отрицателна доходност;
- Положителни стойности на показателя за периода има хотел Азарей с изключение на 2011 г. и 2012 г.;
- Даскалова къща има вълнообразна положителна доходност за периода 2007 г.- 2012 г., но спад за 2013 г. – 2014 г.(особено рязък е спадът през 2013 г.);
- Къща Неделя има регистрирани загуби до 2011 г., доходност само за 2012 г., а за останалите два периода липсват данни.

Посочените резултати навеждат до следните два извода:

- първо, спадът в рентабилността и/или нейните колебания (при част от предприятията) са индикации за част или всичките изброени ефекти - намаляване на търсенето, ниска конкурентоспособност, висока себестойност на предлаганите услуги, намаляваща ефективност;
- второ, за периода 2007 г. - 2014 г. индивидуалният икономически цикъл на анализираните предприятия в голяма степен съвпада с общия стопански цикъл,

т.е. с условията на криза и стагнация на българската икономика като следствие от влиянието на световната финансова криза от 2007 г. - 2008 г.

• На базата на данните от публикуваните счетоводни отчети може да се направи оценка на деловата активност на изследваните предприятия. Един от основните критерии за такава оценка е устойчивият икономически растеж. От финансова гледна точка неговото равнище зависи от темпа, с който печалбата се реинвестира за стабилизиране и развитие на работата на туристическото предприятие. Поради загубите, декларираните от преобладаващия брой анализирани предприятия и ниското равнище на собствения им капитал, коефициентът за устойчив икономически растеж (печалба към средногодишен размер на собствен капитал) има отрицателни стойности и неприятният извод се налага от само себе си.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Историческият опит, подкрепен със статистически данни показва, че развитието на икономическите системи се характеризира със значителни колебания. Икономическата наука е установила, че за последните столетия, в колебанията на икономиката се наблюдава цикличност. В съвременното развитие на икономиката е необходимо да се познава нейният цикличен характер и да се създават системи от мерки и правила за успешно справяне с кризите. Това е важно и за сферата на туризма, и конкретно за хотелиерския сектор, защото при възникване на кризисни ситуации едно от първите неща, от които потребителите се лишават са почивки и ваканции (Пирамида на потребностите на Маслоу²⁸).

В тази връзка в дисертацията са разгледани идеите на известните учени, работели по теорията за икономическите цикли, носещи и техните имена: Кондратиев, Кузнец, Жуглар, Кичън (посочват периодите на отделните цикли съответно между 45-60 години; 15-25 години; 7-11 години и 3-4 години), както и постановките на други изследователи със значителен принос към теорията за икономическите цикли (Мичъл, Шумпетер, Рикардо, Сей, Мил, Маркс, Кейнс, Робертсън, Шпитхоф, Хикс, Самуелсън, Стиглиц, Кругман, Маршал, Пигу, Бьом-Баверк, Хайек, Самуелсън и др.); представен е и сравнителният анализ на концепциите на теоретичните школи на класиците, неокласиците, либералите, кейнсианците, неокейнсианците и неолибералите по отношение причините и методите за преодоляване на негативните аспекти на цикличното стопанско развитие.

Цикличното развитие на световната икономика има обективен характер и засяга в една или друга степен всички държави, включително и България, поради което е подчертано действието на различните международни, национални и регионални фактори (политическа обстановка, тероризъм, законодателни актове, природни бедствия, екологични катастрофи и др.) за кризисните състояния в отделни страни и региони.

Развитието на световния туризъм също е в режим на колебливо движение със сложна структура, вследствие влиянието на цикличното развитие на световното стопанство и този факт е отразен и коментирани в представеното изложение. Посочени са и конкретни фактори и причини за кризисни състояния на българския туризъм през определени периоди след демократичните промени в нашата страна.

Във връзка с теориите за икономическите цикли са разгледани моделите на жизнения цикъл на туристическа дестинация на водещи международни автори и на специалисти от катедра „География на туризма“ към СУ „Св. Кл. Охридски“. В третата глава от дисертацията са представени етапите на жизнения цикъл на основните туристически дестинации в общините Троя и Тетевен за изследвания период.

²⁸ Maslow, A. H. A Theory of Human Motivation. 1943. <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>

Осъзнавайки цикличното развитие на туризма в България и конкретно в общините Троян и Тетевен е необходимо да се вземат мерки за подобряване на туристическото предлагане и финансовото управление на туристическите предприятия, защото макар и с нисък дял на посетители на вътрешния и особено на международния пазар на туристически пристигания, двете общини обслужват над 120 000 туристи годишно и туризмът е с голямо значение за развитието на стопанството им.

Цикличното развитие е характерно и за туристическите предприятия. В тази връзка, освен външните причини, които влияят върху кризите на микроравнище, са анализирани и вътрешни фактори като равнището на маркетинга и мениджмънта им, конкурентоспособността, професионализмът на персонала, рентабилността и много други. Затова е подчертана необходимостта туристическите фирми да имат антикризисна програма като част от общата стратегия на управление с цел навременното диагностициране на предкризисно финансово–икономическо състояние и осигуряване на финансовата им устойчивост.

Хотелиерските и ресторантьорските предприятия работят в условията на различни видове риск, на динамична външна среда и услугите, предлагани от тях са в пряка зависимост от туристическите ресурси и фактори, които ги обуславят. Поради това в дисертационния труд е направена характеристика на условията и факторите за развитието на туризма в общините Троян и Тетевен със съответните изводи.

Туристико–географското положение е благоприятно спрямо вътрешния пазар. Разположението му в двучасовия изохрон спрямо големите по брой население градове София, Плевен, Враца, Ловеч предопределя по–голямото търсене през уикенда и почивните дни. Транспортната достъпност е ограничена от Южна България от Главната старопланинска верига.

Водещи от групата на туристическите ресурси са природните рекреационни ресурси, те са и основна причина за туристическите посещения на региона, но техният потенциал все още не се използва пълноценно и в двете общини.

Налице е негативна тенденция в демографската структура на разглеждания регион: общият брой на населението намалява и застарява; отрицателни са естественят и механичният прираст; висока е безработицата.

Няма замърсяващи природната среда отрасли на добивната промишленост. Голям е дялът на горския фонд – съответно 45 % в община Троян и 68 % в община Тетевен. Развива се основно планинско земеделие включващо отглеждането на картофи, трайни насаждения като малини, овоци – сливи, ябълки, пасищно животновъдство, малко е значението на зърнените и техническите култури.

Намалява ролята на промишлените отрасли и строителството в дела на стопанството през последните години. Освен традиционния отрасъл дърводобив, дървообработка и производство на мебели, характерен и за двете общини, в Троян специализиращи отрасли са машиностроене, металообработване, електротехническа, химическа и химико–фармацевтична, керамична и порцеланова, текстилна и хранително–вкусова. В Тетевен основни са производството на ПВЦ дограма и щори, четки за бита, шивашка промишленост.

Има транспортна връзка на общинските центрове с останалите селища, като някои линии не са ежедневни. Осигурени са редовни автобусни линии от Троян и Тетевен до областния център Ловеч, до град Плевен и столицата София. Няма пряка автобусна връзка между Троян и Тетевен. Преобладаваща в двете общини е четвъртокласната пътна мрежа, която не отговаря на европейските стандарти за сигурност и комфорт на пътуване. Във връзка с развитието на туризма се налага неотложна рехабилитация и ремонт на участъци от пътната мрежа, необходими за подобряване на достъпа до съответните туристически обекти и природни забележителности.

Непрекъснато се увеличава номенклатурата от сферата на услугите, развиват се и традиционни занаяти като грънчарство, резбарство, тъкачество и др., но приходите от продажби намаляват през последните години. На добро ниво спрямо нуждите на общините са образованието, здравеопазването и социалните дейности.

Огромна е необходимостта от изграждане на пълен воден цикъл и в двете общини – модернизирани и разширяване на водоснабдяването, модернизирани и изграждане на канализация. Това би подобрило удовлетвореността на туристите от МТБ на хотелиерството и би решило проблема със замърсяването с битови отпадъци на реките Бели Осъм, Черни Осъм и Бели Вит (особено градските канализации).

Липсват ярко изразени екологични проблеми, замърсявания и увреждания на околната среда, застрашаващи човешкото здраве, което е предпоставка за високо качество на живот за жителите и посетителите на общините.

Анализът на условията и факторите показва, че и в бъдеще ще нараства ролята и значението на отрасъл туризъм в стопанското развитие на разглеждания район.

Туристическото развитие в общините Троян и Тетевен следва хода на развитие на туризма в страната като цяло. При анализа на статистическите данни от реализираните нощувки за последните 11 години се наблюдават периоди на възход и спад т.е. налице е цикличност в развитието на туризма, която се дължи както на международната и националната стопанска конюнктура, така и на влиянието на разнородни местни положителни фактори като подобряване на МТБ на туризма в региона, повишаване на конкурентоспособността, по-силното търсене на балнеоложкия туризъм в национален план, подпомагане развитието на туризма от международни организации и др., така и на отрицателни фактори като изоставане в развитието на общата инфраструктурата, нереалното съотношение между качество и цена на предлаганите туристическите услуги, квалификацията на персонала, номенклатурата на предлаганите допълнителни услуги, фалитът на хотели, обликът на селищата и др.

Променя се и жизнения цикъл на развитие на отделните дестинации в двете общини, съпоставяйки тяхното състояние през 2003 г. и 2016 г. Популярност като туристически дестинации придобиват и нови селища.

В четвърта глава на дисертацията, на основата на голям обем информация за счетоводните и финансовите показатели на 12 избрани места за настаняване от различен тип в общините Троян и Тетевен, е направен финансов анализ на производствено-търговската им дейност. Резултатите от изследването подробно са изложени в дисертационния труд и автореферата и потвърждават хипотезата, че индивидуалният икономически цикъл на изследваните хотелиерски предприятия до голяма степен съвпада с общия стопански цикъл, т.е. с условията на криза и стагнация на българската икономика като следствие от влиянието на световната финансова криза от 2007 г. - 2008 г.

Разгледаният модел на анализ на финансовото състояние на туристическите предприятия в общините Троян и Тетевен би могъл да послужи като основа за сравнение на финансовото състояние и развитие на други региони в страната, за да се установи в по-широк обхват влиянието на цикличното развитие на икономиката върху развитието на туризма.

Като основни насоки за подобряване на туристическата политика във връзка с туристическото предлагане в общините Троян и Тетевен вследствие анализа на развитието на туризма могат да се посочат:

- Повишаване равнището на квалификация на персонала и маркетинговите и финансови познания на собствениците и мениджърите на туристическите предприятия.
- Подобряване на общата и на туристическата инфраструктура.
- Разширяване и задълбочаване на контактите с туристическите оператори и агенции.

- С оглед засилващата се роля и значение на интернет в световен мащаб, включително и при организация на туристическите пътувания подобряване и актуализация на официалните сайтове на двете общини, на отделните кметства, туристически организации и туристически предприятия.

- Усъвършенстване рекламната политика на двете общини, като се акцентира на рекламни канали като реклама в интернет, радиореклами, статии в популярни вестници и списания, турове за туроператори и др.

Резултатите от направеното изследване дават основание за потвърждаване на тезата за колибливото развитие на бизнеса в туристическия сектор и необходимостта от адекватни управленски мерки за преодоляване на редица кризисни състояния и стабилизиране на туристическия бранш. По същество това циклично развитие означава неефективно използване на ресурсите, т.е. субективните действия влизат в противоречие с един от основните обективни икономически закони, който отразява целите на развитието на всяка икономическа система, както на макроравнище, така и на микроравнище, а именно необходимостта от рационално използване на ресурсите в условията на тяхната ограниченост.

III. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Обобщени са основни теории и теоретични школи за същността, класификацията и причините за цикличното развитие на икономиката, в т.ч. и на туризма.

2. Извършени са анализ и оценка на условията и факторите за развитието на туризма и на състоянието на туристическата дейност през последните десет години в общините Троян и Тетевен.

3. Определени са етапите на жизнения цикъл на основните туристически дестинации в двете общини за изследвания период.

4. Представено е емпирично изследване на финансовото състояние на 12 избрани туристически предприятия на основата на финансово-счетоводните им показатели за период от 7 години.

5. Приложен е адаптиран модел за финансовия анализ на посочените туристически предприятия в общините Троян и Тетевен.

IV. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Пешева, Х. Туризмът в общините Троян и Тетевен: Сравнителен анализ на динамиката на настанителната база и реализираните нощувки - доклад на научно – приложна конференция „Нови инструменти за балансирано развитие на планините”, 2013 (под печат).

2. Пешева, Х., Г. Рашкова, Е. Петкова. Краткосрочен икономически анализ на предприятията с туристическа агентска и операторска дейност и на фирмите от сектор хотелиерство и ресторантьорство в България. сп. „Инфраструктура & Комуникации“ на фак. „Икономика на инфраструктурата“ – УНСС; Година 4; кн. 9. Тенденции в развитието на глобалния туризъм. стр. 148., май 2014

3. Пешева, Х. Сравнителен финансово-икономически анализ на дейността на туристическо предприятие (на примера на „Еница – 99“ ООД). Год. на СУ „Св. Кл. Охридски“; ГГФ; Книга 2 – География; том 108 (под печат).

ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ

Декларирам, че настоящата дисертация е авторски продукт и при разработването ѝ коректно са използвани публикациите на българските и на чуждестранните автори.